

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jitka Havelková

„Židovství“ v ghettu Terezín. Vztah samosprávy k projevům židovské identity a víry

Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových

Vedoucí diplomové práce: *Prof. PhDr. Ingeborg Fialová, Dr.*

Studijní program: *Judaistika: Dějiny a kultura Židů*

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „*Židovství*“ v *ghettu Terezín. Vztah samosprávy k projevům židovské identity a víry* vypracovala samostatně s použitím odborné literatury a pramenů, uvedených na seznamu, který tvoří přílohu této práce.

V Novém Městě nad Metují, 14. 8. 2010

Jitka Havelková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat především vedoucí své práce za trpělivost, ochotu a cenné rady a dále pak všem členům Centra judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových.

V Novém Městě nad Metují 14. 8. 2010

Obsah

1. Úvod	7
1.2 Použitá literatura.....	10
1.3 Prameny	12
1.4 Terminologie	14
2. Historické souvislosti	15
2.1 Výrazné skupiny prvorepublikového židovstva	16
2.1.1 Českožidovská asimilace.....	16
2.1.2. Sionisté.....	17
2.1.3 Ortodoxie.....	19
2.2. Změna politické situace.....	21
2.2.1. Druhá republika	21
2.2.2 Protektorát Čechy a Morava.....	22
3. Zřízení ghetta Terezín.....	27
3.1 Funkce ghetta Terezín.....	29
4. Terezínská samospráva	34
4.2. Židovští starší	35
4.2.1 Jakob Edelstein	35
4.2.2 Paul Eppstein	37
4.2.3 Benjamin Marmelstein	38
4.3 Pravomoci a povinnosti samosprávy	39
5. Náboženský život v Terezíně	42
5.1 Co rozumíme pod pojmem náboženství.....	42
5.1.1. Kryptonáboženství	44
5.2 Role židovské náboženské obce v období první republiky	46
5.3 Rabín Richard Feder a jeho role v Terezíně	48

5.4 Projevy religiozity v Terezíně	50
5.4.1 Vnější projevy.....	51
5.4.1.1 Slavení svátků	51
5.2.1.1.1 Aktualizace svátků, význam pro zúčastněné.....	53
5.4.1.2 Dodržování kašrutu	54
5.4.2 Vnitřní religiozita.....	55
5.5 Vztah samosprávy jako celku k náboženským projevům	56
6. Předávání vědomí židovské identity v podmínkách ghetta.....	58
6.1 Výchova a vzdělávání dětí v Terezíně	58
6.2 Předávání „židovství“ v náboženském smyslu	61
6.2.1 Obřady bar micva v Terezíně	62
6.3 Předávání vědomí židovství v národnostním smyslu.....	64
7. Závěr	66
8. Seznam pramenů	68
9. Seznam použité literatury	69

1. Úvod

Prvním impulzem k volbě tohoto tématu byla otázka, která mne napadla při studiu článků a materiálů, které jsem využívala ve své seminární práci o českožidovském hnutí a sionismu. Základní otázka zněla, jak spolu tyto dva, podle dobových článků v periodících obou směrů nesmiřitelné tábory, vycházely v mezních podmínkách ghetta Terezín, kde byl navíc ve vedení o poznání silněji zastoupen sionistický směr. Dalším tématem, které mne v této souvislosti zaujalo, byly náboženské projevy v těchto podmínkách, zvláště proto, že v obou zmíněných skupinách se nacházeli jak věřící, tak sekularizovaní lidé. Považuji za zajímavé pokusit se zanalyzovat změny, ke kterým došlo v těžkých podmínkách ghetta jednak v náboženských projevech a prožívání, pokud zde bude možné nějaké změny zachytit, protože jsou tyto prožitky často soukromého rázu, ale také v přístupu sionistů k otázce, co vše je součástí židovské identity. Další otázkou, která se v těchto souvislostech nabízí, je, jaká byla tedy role náboženské autority a jak bylo vědomí židovství předáváno nejmladší generaci, zdali na ni měly větší vliv tradiční autority, nebo sionistické vedení.

V první části své práce se pokouším popsat specifika židovské komunity žijící po staletí na území Českých zemí. V podkapitole této části bych chtěla zmínit výrazné proudy, do kterých se jakýmsi způsobem rozdělilo soudobé židovstvo v Československu. Jde o proud asimilační, reprezentovaný českožidovským hnutím a sionistický. Každý z těchto proudů zastával k židovství jiný přístup. Čechožidé se považovali za Čechy, kteří „místo do kostela chodí do synagogy“, jejich cílem byla asimilace k českému národu při zachování náboženské odlišnosti. Naproti tomu sionisté nepovažovali asimilaci za možnou a trvali na vědomí výlučnosti. Teoretickým cílem byla sice emigrace do Palestiny, ale jak ukazuje

případ Marty Schickové¹, až do první světové války šlo spíše o „platonickou lásku k Sionu“ a ani v pozdější době rozhodně nebylo pravidlem, že by každý sionista emigroval. Dá se říci, že se Židé v Čechách integrovali do okolní společnosti, přičemž si však zachovali svoji odlišnou identitu, to platí jak pro českožidovské hnutí, tak pro sionisty. Jako zvláštní skupinu uvádím tzv. ortodoxii, která v pestré situaci první republiky tvořila víceméně okrajovou skupinu. Židovství mělo u nás v tomto období spíše liberální charakter, a to proto, že Čechy minuly velké imigrační vlny z východu, které pozměnily náboženské profily velkých měst v Evropě. Toto rozlišení považuji za důležité pro hlavní část své práce, v ghettu Terezín byly totiž zastoupeny všechny skupiny židovských obyvatel Protektorátu, později potom i občané jiných států.

Další částí této práce je rekapitulace pomnichovského vývoje, který s sebou nesl stoupající represe proti Židům a vyvrcholil zřízením ghetta v Terezíně. Dále se zde zabývám jeho funkcemi, které se v průběhu doby měnily. Ghetto Terezín bylo původně zřízeno jako sběrný tábor pro české židy a jeho účel se měnil podle momentálních nacistických potřeb. Na konci války tak posloužilo i propagandistickým účelům a byli zde vězněni židé z Čech, Německa, Holandska a Dánska. Popis těchto funkcí považuji za důležitý pro pochopení specifických podmínek ghetta Terezín.

Čtvrtá kapitola se týká takzvané terezínské samosprávy². První částí kapitoly jsou portréty jednotlivých starších, se zvláštním zřetelem k tomu, jak přistupovali ke své funkci osob zodpovědných za židovské společenství v Terezíně. Dále bych chtěla sledovat, jaké měla samospráva pravomoci a pochopitelně především povinnosti v průběhu doby a jaká

---

¹ Marta Shicková, bývalá členka Mädchenklubu je prvním známým případem Žida z Čech, který se rozhodl usadit v Palestině. Její revoluční čin, jak uvádí Čapková, vyvolal roku 1913 velké pozdvižení.

Čapková, K., Češi, Němci, Židé? : národní identita Židů v Čechách: 1918-1938, Praha, s. 191

² Použití pojmu vysvětluji v části věnované samosprávě

morální dilemata s sebou funkce v židovské samosprávě nesly, popřípadě byla jejich možná řešení.

Pátá část mé práce se týká role náboženství v Terezíně. V úvodu této kapitoly se nejprve pokusím definovat termín náboženství pro potřeby své práce. V souvislosti se situací v Terezíně považuji za důležité zmínit i pojem kryptonáboženství, který znamená přenesení citů a postojů spjatých obvykle s náboženstvím na nenáboženské jevy. Do další části této kapitoly jsem zařadila krátký historický exkurs, zabývající se rolí rabína a nástin funkcí, které plnily pro své členy židovské náboženské obce v období první republiky. V této době se rabín stává spíše „učitelem náboženství“, místo dřívější role soudce a vůdce komunity. Následující podkapitola se zabývá rolí náboženské autority v Terezíně. Do Terezína byla deportována řada významných rabínských osobností, za všechny bych chtěla uvést Leo Baecka nebo první rabínku Reginu Jonas. Rozsah a zaměření mé práce mi nedovolí zabývat se jejich působením podrobněji. Zvolila jsem proto osobnost Richarda Federa, na jehož příkladě bych se chtěla zamyslet nad tím, jak k situaci v Terezíně přistupovaly náboženské autority. Jaká byla jejich role a jaký byl jejich vztah k samosprávě. Tuto osobnost jsem zvolila pro její velkou mravní autoritu a také proto, že rabín Feder v předválečném období významným zastáncem českožidovské asimilace, proto jeho postoj tvoří v mé práci jakousi protiváhu převážně sionistickému vedení.

Následující podkapitola se zabývá důležitou otázkou a to tím, jaké vůbec byly projevy religiozity v podmínkách Terezína. Pojmeme religiozita míním náboženské prožívání a s ním spojené jednání. Religiozitu jsem ve své práci rozdělila podle projevů na vnější a vnitřní. Mezi výrazné vnější projevy religiozity patří slavení svátků či účast na bohoslužbách, pro judaismus je pak navíc specifické dodržování kašrutu. V této části se také zabývám tím, jaké překážky museli věřící překonávat, ve snaze dodržovat alespoň základní nařízení judaismu. Zajímavá je také změna obsahu svátků, kdy docházelo k jejich aktualizaci. Vnitřní prožitky

jsou ze své podstaty velmi těžko postižitelné a můžeme je zrekonstruovat jen díky svědectvím pamětníků, popřípadě na ně můžeme usuzovat podle vnějších projevů.

Šestá kapitola se zabývá tím, jakým způsobem bylo v Terezíně předáváno vědomí židovské identity dětem a mládeži. První část se týká výchovy a vzdělávání dětí v těchto podmínkách obecně. Snažím se zde popsat, jakým způsobem fungoval tento systém, který byl utvořen v rámci samosprávy. Samotné takzvané „předávání vědomí židovství“ jsem rozdělila na předávání vědomí židovství v náboženském smyslu, zde má asi největší význam obřad bar micva, který je potvrzením přijetí náboženské identity, a předávání vědomí židovství v národním smyslu, které bylo úzce spojeno s obvykle sionistickým vedením dětských domovů. Zvláštní roli má potom výuka hebrejštiny, která byla ve své moderní formě považována za budoucí jazyk židovského státu, ve své tradiční formě potom souvisí s předáváním židovské identity ve smyslu náboženství, protože je jazykem liturgie.

1.2 Použitá literatura

Tématu Terezín bývá často vytýkána takzvaná předokumentovanost. To je způsobeno tím, že v době existence ghetta vyžadovala komandatura stále nové grafy, seznamy a kartotéky. Z této doby se tedy zachovalo mnoho materiálu, který však musí být dále interpretován. Rothkirchen upozorňuje na to, že většina literatury i nejdůležitější monografie byly sepsány bývalými vězni v prvních dvou letech po osvobození. Tato díla se sice opírají o bohatou materiálovou základnu, ale trpí zkresleným hodnocením, zejména pokud jde o činnost představitelů Rady starších.³

O náboženství v Terezíně se píše zpravidla v širších souvislostech duchovního odporu jako takového, k němu se počítají i takzvané kulturní aktivity, se kterými je Terezín často

---

³ Rothkirchen, L., Představitelé terezínské samosprávy. Názorové diferenciacie. In: Terezínské studie a dokumenty, Praha, 1996, s. 100

spojován. Zajímavé informace jsem našla v článku Livie Rothkirchen *Duchovní odpor v Terezíně*.

Velmi zajímavá je obsáhlá monografie Isaiaha Trunka, *Judenrath. The Jewish councils in Eastern Europe*, která uvádí tuto problematiku do širších souvislostí a analyzuje úkoly a postavení Rady starších.

Pro Terezínskou historiografii jako takovou stále zůstává zásadním dílem trojdílná práce Hanse Günthera Adlera – *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství*. Tato monografie si díky ohromnému množství faktů, které jsou zde zpracovány, získala velkou autoritu. Je ovšem nutné si uvědomit, že první díl vyšel již v roce 1955 a vývoj terezínských studií stále pokračuje. Kárný upozorňuje, že při posuzování Adlerova díla je třeba vzít v úvahu, že není jen kronikářem terezínského dění, ale současně vystupuje jako jeho účastník, který na stránkách své knihy dobojovává své osobní zápasy⁴. Adler například ostře kritizuje práci oddělení Péče o děti a mládež. Tento názor se ve své práci snaží doložit citací memoranda podaného proti vedení v prosinci 1942, kde je mimo jiné uvedeno, že vedení na svůj úkol nestačí, není si vědomo svých úkolů a postrádá zodpovědnost.⁵ M. Kryl ovšem doložil, že jedním z autorů memoranda byl právě Adler, který by jako seriózní historik neměl zapomenout tuto skutečnost uvést⁶. Pro svoji práci jsem proto použila vydání z roku 2003, opatřené kritickými poznámkami.

Relevantní články jsem pak našla v ročence Terezínské studie a dokumenty, která vychází od roku 1994. Jak již název napovídá, edice se zabývá úlohou Terezína v tzv.

---

⁴ Kárný, M., Výsledky a úkoly terezínské historiografie, In: Terezín v konečném řešení židovské otázky, Praha, 1992, s. 32

⁵ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství, Brno, 2006-2007, str. 403

⁶ Kryl, M., Redlichův deník, In: Zítřejší deník, synu, pojďme transportem : deník Egona Redlicha z Terezína 1. 1. 1942 – 20. 10. 1944, Brno 1995, s. 71-72

konečném řešení židovské otázky. Jsou zde uveřejňovány dosud nepublikované dokumenty, studie a vzpomínky.

Pro část, týkající se přímo náboženského života v Terezíně jsem využila knihu Pavla Řičana *Psychologie náboženství a spirituality*, z které také přebírám většinu terminologie

1.3 Prameny

Použité prameny bych chtěla rozdělit na prameny osobního rázu a na prameny oficiální. Mezi osobní prameny, popisující každodenní život v Terezíně řadím deníkové záznamy a memoárovou literaturu.

Nejvýznamnější postavení má podle mého soudu deník Egona Redlicha (1916-1944), jednak proto, že Redlich zastával významnou funkci v oblasti práce s mládeží a pak také proto, že se autor konce války nedožil a nemohl proto provést žádné dodatečné úpravy, popřípadě polemizovat s jinými pamětníky. Redlich se již od raného mládí účastnil činnosti v židovských spolcích, se vzrůstajícím nebezpečím po roce 1934 viděl jako jedinou cestu k záchraně přípravu mládeže na život v Palestině. Sám ovšem po dosažení dospělosti neemigroval a tak musel formálně z židovského mládežnického hnutí vystoupit. Do Terezína přijel 4. 12. 1941 a byl již evidován jako člen štábu, jeho zodpovědností bylo vedení oddělení Péče o mládež. Židovskou identitu chápal národnostně, ne nábožensky. Svůj terezínský deník si vedl v češtině a ivritu, jsou zde obsaženy jak zápisy o událostech v táboře a Redlichově působení, tak i osobní záznamy. Deník byl nalezen až 14. února 1967 při stavebních úpravách na půdě terezínského domu v Dlouhé ulici.

Druhým deníkem, který jsem ve své práci využila, jsou záznamy Evy Roubíčkové, rozené Mändlové (1921). Eva Roubíčková pochází z žatecké, německy mluvící rodiny. Do ghetta Terezín byla deportována tři týdny po jeho založení, její zápisky tak zachycují téměř celé období jeho existence. Tyto deníkové záznamy se týkají mimořádných i všedních

událostí, zachycují každodenní realitu a také osobní pocity dvacetileté dívky. Eva Roubíčková pracovala v zemědělství a toto ji částečně chránilo před transporty. Její deník byl psán těsnopisem a v německém jazyce.

Druhou skupinu pak tvoří memoáry Ruth Bondyové⁷, Tomana Broda⁸, a Evy a Rudolfa Rodenových⁹, jejichž společnými rysy je, že vznikly s časovým odstupem a vzpomínky na život v Terezíně tvoří jen jejich část.

Za cenný pramen považuji databázi Malach¹⁰, obsahující záznamy výpovědí přeživších. Ve strukturovaných rozhovorech byl specificky kladen dotaz na náboženský život v podmínkách ghetta. Každé svědectví obsahuje vzpomínky na předválečný život, rodinné zázemí a religiozitu, život během války i po ní. Díky tomu je možné získat plastický obraz jednotlivých osudů a tyto informace také přináší rozsáhlé interpretační možnosti. Projekt Malach byl zahájen v devadesátých letech minulého století, a proto obsahuje zejména výpovědi pamětníků, kteří byli v době druhé světové války dětmi. Tato skutečnost je důvodem, proč jsem těchto výpovědí využila v části, která se zabývá rolí náboženství při výchově dětí v Terezíně.

Mezi prameny oficiálního rázu pak řadím Denní rozkazy rady starších, které byly organizačním administrativním opatřením ghetta Terezín. Vedle nařízení táborové

---

⁷ Ruth Bondyová (1923) pochází z pražské rodiny. Ve svých vzpomínkách uvádí, že synagogu navštěvovali společně s dědečkem na vysoké svátky. V mládí se stala členkou sionistického hnutí a připravovala se na život v Palestině. Do Terezína byla deportována bez zbytku rodiny, protože jí bylo více než šestnáct let. Zpočátku pracovala v zahradnictví. Stejně jako mnoho dalších byla i ona později deportována do Osvětimi, kde byla zařazena do takzvaného rodinného tábora. Po válce emigrovala do Izraele, kde se živila jako novinářka a překladatelka. Mimo jiné je autorkou monografie o Jakobu Edelsteinovi.

⁸ Toman Brod (1929) byl Terezína transportován se svojí rodinou dne 27. 7. 1942, zde byl pak umístěn v domově L 417, který byl veden ve skautském duchu. Na konci roku 1943 byl zařazen do transportu do Osvětimi, později se dostal do pracovního tábora Gross-Rosen. Toman Brod patří k významným českým historikům, tato jeho kniha vzpomínek vyšla v rámci edice Paměť v roce 2007.

⁹ Eva (1924) a Rudolf (1923) Rodenovi se poznali v sionistickém spolku. Oba pocházeli z rodin, ve kterých byly židovské tradice sice ještě známy, rodiče v nich ale spíše podporovali československý patriotismus. V roce 1942 se v terezínském ghettu vzali. V roce 1943 byli společně deportováni do Osvětimi, prošli selekcí a opět se setkali až po konci války. Svě vzpomínky začali sepsovat v 70. letech, kniha se skládá z paralelních textů obou manželů a vyšla poprvé anglicky v roce 1984.

¹⁰ Tato unikátní databáze obsahuje téměř 52 tisíc svědectví přeživších a svědků holocaustu. Je přístupná

komandatury se zde objevují i příkazy a pokyny židovské samosprávy. Fakt, že byly denní rozkazy vydávány jménem židovské rady, měl přispět k iluzi, že je ghetto samosprávné. Při jejich interpretaci je proto nutné mít stále na paměti, jakému účelu sloužily. Jedním z příkladů je, že před plánovanou návštěvou Červeného kříže byl změněn název z Denních rozkazů na Sdělení židovské samosprávy. Denní rozkazy byly vydány v roce 2003 v rámci edice Acta Theresiana a jedná se o první úplné publikování tohoto ojedinělého historického pramene.

1.4 Terminologie

Ve své práci používám v souvislosti s nedobrovolnými obyvateli ghetta i termín vězeň, ačkoliv oficiálně náležel statut vězně pouze těm, kdo se provinili proti řádu ghetta a byli za to odsouzeni ke ztrátě svobody a trestu v Malé pevnosti. Myslím však, že nemožnost opustit hranice ghetta a nutnost podřídit se vnuceným pravidlům zcela naplnila podstatu slova „věznění“.

Dalším problémem, na který jsem narazila je pravopis slova Ž/žid. Nakonec jsem se přiklonila k názoru Anny Hyndrákové, která ve svém článku Terezín, jeho privilegovaní a prominenti navrhuje důsledně dodržovat rozdílné psaní velkého a malého písmena ve slově Žid. Zdůvodňuje to tím, že až do roku 1939 kdy u nás byly zavedeny Norimberské zákony většina židovské populace z Moravy a Čech psala s malým počátečním písmenem. Z 117 551 obyvatel židovského vyznání se pouze 30 002 osoby hlásily k židovské národnosti, byly tedy Židy. Zbývající dvě třetiny byly asimilanté a i ti se pak po zavedení Norimberských zákonů stali Židy. Také tím bylo zvýrazněno jejich vyřazení ze společnosti.¹¹

---

¹¹ Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, s. 19, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996, s. 8-9

2. Historické souvislosti

Během sta let, počínaje poslední třetinou osmnáctého století prošly židovské komunity v Evropě přeměnou, která se týkala jejich právního postavení, zaměstnání, zvyků a ovlivnila také oblast víry a náboženského chování. Tato změna, která ovlivnila nejprve Židy v západních zemích, byla později následována Židy v jiných částech světa.

Podle Kievala je jedním ze zásadních rozdílů mezi Židy ze střední a východní Evropy a těmi ze západní ten, že první skupina prošla dvěma modernizacemi v období od pozdního osvícenství po konec první světové války. První období trvalejšího kulturního kontaktu a adaptace spadá přibližně do období mezi lety 1780 až 1870.¹² Kieval zde naráží na změny, které přinesly zákony císaře Josefa II., a to Toleranční patent, vydaný 13. října 1781 a Patent o zrušení nevolnictví, vydaný 1. listopadu 1781. První nařízení bezprostředně se týkající Židů bylo vydáno 13. května 1781 a znamenalo zrušení povinnosti nosit zvláštní označení, poté bylo 18. října povoleno dvorským dekretem studium na všech typech škol včetně univerzit (vyjma teologické), Židé se směli věnovat obdělávání půdy, mít ji v pronájmu a provozovat všechny druhy řemesel.

Co se týče židovské samosprávy, mělo, jak uvádí Pěkný, velký význam zavedení všeobecného soudního řádu roku 1781. Po úpravě soudnictví o tři roky později spadali Židé poprvé pod stejnou jurisdikci jako křesťané. Pravomoci židovských soudů byly značně omezeny a tyto směly nadále posuzovat pouze manželské spory a vydávat rozhodnutí v otázkách náboženství.¹³ Tyto reformy představovaly ohromný zásah do dřívější autonomie židovských obcí, které byly nyní pokládány především za jakási konfesní sdružení. Hlavním cílem Josefinských reforem týkajících se Židů bylo, aby se tato komunita stala užitečnou pro

---

¹² Kieval, H., *The making of czech Jewry: national conflict and Jewish society in Bohemia 1870 – 1918*, New York, 1988, s. 4

¹³ Pěkný, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha, 2001, s. 109-110

stát. Obecnou snahou modernizačního úsilí Josefa II. bylo kulturně a politicky sjednotit různé části monarchie, nařízení týkající se židovské komunity měla podpořit její integraci. Plné rovnoprávnosti dosáhli Židé žijící v Habsurské monarchii v roce 1867.

V nově vzniklé Československé republice mohli židé, jako v jediném státě v Evropě uvést židovskou národnost. Nemuseli přitom být členy židovské obce, ani prokazovat znalost jidiš či hebrejštiny. Toto privilegium bylo zapříčiněno tím, že Československo vzniklo jako dvounárodnostní stát Čechů a Slováků a nebylo žádoucí, aby Židé podpořili německou menšinu, která by tím pádem mohla vznášet své požadavky.

2.1 Výrazné skupiny prvorepublikového židovstva

2.1.1 Českožidovská asimilace

První českožidovskou organizovanou skupinou byl Spolek českých akademiků židů, který vznikl v roce 1876 jako naprosto nepolitická organizace. Kieval se zamýšlí nad tím, kdo byli první členové tohoto spolku, proč cítili nutnost se organizovat a co bylo vlastně cílem této jejich iniciativy. Vše naznačuje tomu, že šlo o výsledný efekt hluboké společenské změny, která se týkala několika generací českých židů a byla provázena změnami v sebenahlížení židovské komunity.¹⁴ Členy byli zejména Židé pocházející z venkova, kteří po příchodu do Prahy na studia zjistili, že zde existují pouze německé spolky židovských studentů. Tato situace jim nevyhovovala, protože byli většinou absolventy českých středních škol. Němčinu považovali za velkou překážku v komunikaci s českým okolím, kvůli ní byli vnímáni jako dvojnásobně cizí živel. Kieval dále upozorňuje na dvě podstatné skutečnosti, které vyplývají z výběru názvu spolku a z důrazu na ustanovení separátní, židovské organizace. První je, že česky hovořící židovští studenti cítili silnou příslušnost k židovskému etniku a to přesto, že propagovali českou akulturaci a

---

¹⁴ Kieval, H., *The making of czech Jewry: national conflict and Jewish society in Bohemia 1870 – 1918*, New York, 1988, s. 23

národní asimilaci. Navíc považovali vztah židů k českému národu za problematický.¹⁵ Významným účelem tohoto spolku byla také materiální pomoc chudším studentům, kteří by byli jinak přitahováni k německo-židovským organizacím. Ty byly právě pro tuto pomoc obviňovány, že česko-židovské studenty po příchodu do Prahy poněmčují.

Roku 1881 začal vycházet Kalendář česko-židovský, který se stal jakýmsi promotérem české kultury mezi Židy. Národnostně nevyhraněné měl utvrdit v tom, aby se přiklonili v české a ne německé kultuře. Jak uvádí Krejčová, nejprve plnil propagačně uvědomovací úlohu v židovské společnosti a spolu s tím propagačně seznamovací úlohu ve společnosti české, ale posléze se vyvinul do podoby představitele svébytné kulturní součásti české společnosti.¹⁶ V roce 1883 založili Čechožidé spolek Or Tomid, jehož cílem bylo propagovat češtinu jako liturgický jazyk v synagoze.

Čapková upozorňuje na to, jak se během první světové války změnil poměr sil mezi českožidovským hnutím a sionisty. Před rokem 1914 dominovalo židovské politické scéně českožidovské hnutí. Poté, co vznikla Československá republika, předpokládali představitelé této skupiny, propagující kulturní a jazykové spojenectví s Čechy, že jejich hnutí převládne a aspirovali na roli hlavního partnera československé vlády v záležitostech, které se týkaly se židovské populace. Navzdory těmto očekáváním to byli sionisté, kteří byli vnímáni jako nejvýznamnější reprezentanti židovské komunity.¹⁷

2.1.2. Sionisté

Druhou výraznou skupinu představoval, jak již bylo uvedeno, sionismus. Jeho stoupenci byli jakýmsi protipólem asimilačních tendencí českožidovského hnutí. Na našem území působily

---

¹⁵ Kieval, H., *The making of czech Jewry: national conflict and Jewish society in Bohemia 1870 – 1918*, New York, 1988, s.28

¹⁶ Krejčová, H., *Kalendářčeskožidovský 1881-1938*, In: *Židovská ročenka na rok 5750 (1989-1990)*, s. 127-132

¹⁷ Čapková, K., *Specific Features of Zionism in the Czech Lands in the Interwar Period*, In: *Judaica Bohemiae XXXVIII* s. 107-108

pobočky Světové sionistické organizace, jako například WIZO (Ženská Sionistická organizace), Makkabi (sportovní klub) nebo Hašomer Hacair (Mladý strážce, což byla levicová mládežnická organizace). Podle Čapkové můžeme sionismus v západní Evropě obecně charakterizovat jako postasimilační. Stejně tak v Čechách tvořili první generaci sionistů Židé, kteří byli již dříve plně integrováni do české či německé kultury. Nechtěli se však plně asimilovat, nebo je toho řešení neuspokojovalo.¹⁸ Často pro ně tedy bylo nutné nejprve své židovství objevit, na rozdíl od, dalo by se říci, spontánně prožívaného židovství, které bylo běžné ve východních částech Evropy.

Odlíšná byla situace na Moravě. Charakter sionismus se zde v mnohém lišil od toho v Čechách. Roli jistě hrála i geografická poloha a tendence orientovat se píše na Vídeň než na Prahu, proto se na Moravě myšlenky Teodora Herzla šířily rychleji. K odlišnostem těchto typů uvádí Čapková, že na Moravě byl sionismus úzce spojen s židovskou náboženskou tradicí, toto bylo v západní Evropě ojedinělé. Bylo to patrně zapříčiněno tím, že menší míra židovské sekularizace kopírovala obecné trendy, Morava byla oproti Čechám celkově religióznější.¹⁹ Navíc v moravských obcích pokračovala autonomie židovské samosprávy, tudíž zde bylo poměrně silné vědomí sounáležitosti a proto zde byly dobře přijímány myšlenky židovského nacionalismu. V roce 1894 byl v Brně založen spolek Veritas, průkopníky sionismu na Moravě byli Otto Abeles a Berthold Feiwel.

V Praze již o rok dříve, tedy v roce 1893 založila malá skupina studentů, pocházejících z Ruska, asociaci Maccabea. Tato organizace byla otevřeně deklarována jako nenáboženská a stavěla se důrazně proti asimilaci. Spolek neměl příliš přívrženců, po třech letech změnil svůj název a ustoupil ze svého původně velmi vyhraněného programu. V roce 1899 získává nový název – Bar Kochba a opět se hlásí k židovskému nacionalismu. Pochopitelně i

---

¹⁸ Čapková, K., Češi, Němci, Židé? : národní identita Židů v Čechách: 1918-1938, Praha, s. 176-177

¹⁹ Čapková, K., Češi, Němci, Židé? : národní identita Židů v Čechách: 1918-1938, Praha, s. 179

sionisté vydávali své periodikum, byl jím Selbstwehr (Sebeobrana). Na stánkách českožidovského a sionistického tisku zuřily často lité ideologické boje.

Kieval vysvětluje oživení židovského nacionalismu v Praze tím, že během posledních let devatenáctého století došlo ke spojení dvou faktorů. Jedním z nich bylo svolání prvního Sionistického kongresu v Basileji v roce 1897 a následné vytvoření mezinárodní politické organizace. Druhým faktorem byl rozpad česko-židovských vztahů a výbuch protižidovského násilí. Vídeňské sionistické hnutí vidělo události let 1897-1900 nejenom jako příležitost šířit své poselství o nezdaru židovské emancipace, ale také jako příležitost ustavit formální sionistickou organizaci v demograficky významných Čechách.²⁰

Poněkud odlišně vidí situaci Wein, který tvrdí, že impulsem, který podnítil rozmach sionismu v Praze, nebyl První Sionistický kongres, ale spíše procesy s Hilsnerem probíhající v letech 1899-1900. Poukazuje na to, že jen několik týdnů po obvinění z rituální vraždy zorganizovalo několik členů proto-sionistické organizace Makabi první sionistické setkání v Praze.²¹

Dá se říci, že sionistické hnutí nabídlo česky i německy mluvícím Židům řešení, spolehlivou střední cestu vedoucí z národnostních sporů. Známy je v této souvislosti Herzlův článek z roku 1897 uveřejněný v Die Welt, který byl nazván Die Jagd in Böhmen (Lov v Čechách). Herzl v něm varoval české Židy, aby se v národnostních bojích mezi Čecha a Němci o jazykovou a kulturní nadvládu nepřidávali k žádné ze stran, protože tím mohou jen ztratit.

2.1.3 Ortodoxie

Třetí skupinou, reprezentující soudobé židovstvo na našem území je takzvaná ortodoxie. Kružíková uvádí, že náboženské cítění převážné většiny Židů v Čechách, na Moravě a ve

---

²⁰ Kieval, H., The making of czech Jewry: national conflict and Jewish society in Bohemia 1870 – 1918, New York, 1988, s. 95

²¹ Wein, M., Zionism in the Bohemian Lands Before 1918, In: Judaica Bohemiae XLIII s. 124

Slezsku mělo ve 20. letech 20. století spíše umírněný, velmi liberální charakter, přičemž pozice ortodoxního židovstva slábla. V době založení československé republiky neexistovala na našem území žádná zastřešující organizace konzervativního nebo ortodoxního židovstva zaměřená na ochranu a obranu tradičního judaismu.²² Jedním z důvodů, pro které se v Čechách v této době prosadilo takzvané západní židovství, byl fakt, že naše území minuly velké emigrační vlny z východu. Ty vypukly v souvislosti s pogromy iniciovanými carskou vládou po atentátu na Alexandra III. Tyto vlny silně pozměnily charakter židovských komunit ve velkých evropských městech.

Změnu, tedy oživení a posílení ortodoxie v Čechách a na Moravě způsobil až příliv židovských uprchlíků z Polska během první světové války a těsně po ní. Čapková uvádí, že podle *Židovských Zpráv* mělo být v Čechách na podzim roku 1918 asi 7 000 haličských uprchlíků. Návrat haličských Židů byl vládou plánován na dobu, kdy to „dovolí železniční doprava a poměry na Haliči“. V této době vypukly v Polsku rozsáhlé pogromy a jen díky opakovaným intervencím Židovské národní rady byla lhůta odjezdu prodloužena do 15. prosince. Jednalo se asi o 15 000 lidí v celém Československu.²³ Přestože bylo mnoho uprchlíků vykázáno, někteří zůstali a zapojili se do života židovských náboženských obcí, tato vlna migrace z východní Evropy tak výrazně přispěla k oživení téměř zapomenutých zvyků.

Toto byl i případ rodiny prvního představitele židovské samosprávy v Terezíně. Jakob Edelstein pocházel z Horodenky ve východní Haliči a do Čech uprchl spolu s rodiči a sestrou. Po roce 1918 se jeho rodiče i sestra vrátili zpět, Jakob Edelstein již zůstal po absolvování obchodní akademie v Československu.

---

²² Kružiková, J., *Židovské náboženské obce a ortodoxní Židé v Československé republice ve 20. letech 20. století* s. 98

²³ Čapková, K., *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách: 1918-1938*, Praha, s. 197

2. 2. Změna politické situace

2.2.1. Druhá republika

Podpisem Mnichovské dohody dne 30. 9. 1938 zanikla první Československá republika a od této doby do 15. března 1939 se používá termín tzv. druhá republika, ta trvala tedy pouhých 167 dní.

Německu, Polsku a Maďarsku bylo odstoupeno celkem 41 098 km² území se 4 878 852 obyvateli, což znamenalo obrovské hospodářské ztráty.²⁴ V této době podřízenosti Německu se v české společnosti projevil velmi silně antisemitismus, a to jako důsledek agresivního, vše nečeské odmítajícího nacionalismu. Rataj zmiňuje smutnou roli nové české provládní žurnalistiky, která se dokázala rychle adaptovat na potřeby ofenzivní mobilizační propagandy vzorového nacistického stříhu.²⁵

V noci z 9. na 10. listopad 1938 proběhl pogrom, pro který se vžil název „křišťálová noc“. Záminkou se stal atentát na Ernsta Eduarda von Ratha, který svým zraněním podlehl 7. listopadu. Tento pogrom, který proběhl v Německu, Rakousku a teprve nedávno připojených Sudetech, byl vydáván za spontánní výbuch lidového hněvu, ve skutečnosti byl však zorganizován nacisty. Jak uvádí Kárný, výsledkem bylo nejméně 267 vypálených nebo jinak zdemolovaných synagog, 7500 vypleněných židovských obchodů a bytů, 91 přímo při pogromu zabitých Židů a 30 000 židovských osob uvězněných v koncentračních táborech Dachau, Buchenwald a Sachsenhausen.²⁶ Tato událost radikálně urychlila vyhánění židů z území Německa, nebo Německem okupovaného. Hlavním cílem však nebylo pouhé zavraždění, ale hlavně snaha uloupit židovský majetek. Ten měl pomoci německému hospodářství, které se dostalo do krize způsobené výdaji na zbrojení.

---

²⁴Chmelíková J., *Osudy Chebských Židů*, Cheb, 2004, op. citace V. Mls, Volba Emila Háchy do úřadu prezidenta druhé československé republiky a odraz této události v dobovém denním tisku, diplomová práce 1998, s. 7 ann.

²⁵Rataj J., *Česká politika v druhé republice – kritický pohled na „neznámé“ češství* In: *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha 2007

²⁶ Miroslav Kárný: *Pogrom zvaný křišťálová noc*, in: *Roš chodeš*, 11. 1998, s. 6

2.2.2 Protektorát Čechy a Morava

Dne 16. března 1939 vydal Vůdce a říšský kancléř výnos o Protektorátu Čechy a Morava. Tento výnos představoval zásadní státoprávní změnu bývalé Česko-Slovenské Republiky a měl se stát legálním základem okupační politiky nacistického Německa vůči Čechům a Moravě. Na základě tohoto výnosu vstoupily části bývalé Česko-Slovenské republiky, obsazené v březnu roku 1939 německými oddíly, jako „Protektorát Čechy a Morava pod ochranu Velkoněmecké říše“.²⁷ Tomu předcházelo vyhlášení samostatného Slovenského štátu, ke kterému došlo 14. března. Protektorát Čechy a Morava byl jako státní útvar formálně autonomní, Emil Hácha měl stále titul prezidenta, navíc byly zachovány české instituce, ty však podléhaly německé okupační správě a zájmům Říše. Zastávání těchto zájmů na území Protektorátu se soustředilo v osobě říšského protektora (prvním protektorem se stal Konrad von Neurath), který byl bezprostředně podřízen pouze Hitlerovi.

Prvním ze série protizidovských nařízení, která začala být plynule vydávána, bylo nařízení o správě hospodářských podniků a dozoru nad nimi. Toto nařízení mělo sloužit jako prostředek arizace židovského majetku. Dalším krokem byla evidence židovského majetku a zamezení jeho vývozu. Petrův uvádí, že základní norma týkající se židovského majetku byla vydána říšským protektorem dne 21. června 1939 a úředně vyhlášena o den později v okupantském deníku *Der Neue Tag*.²⁸ Dále bylo židům prostřednictvím této normy zakázáno nabývat práva k nemovitostem, cenným papírům a podnikům. Do dne 31. července 1939 byli židé povinni přihlásit u Národní banky protektorátu veškeré v jejich vlastnictví nebo spoluvlastnictví se nalézající předměty za zlata, platiny a stříbra, stejně jako drahokamy a perly – a to bez rozdílu hodnoty, dále potom šperky a umělecké předměty, pokud cena přesahovala 10 tisíc korun.²⁹ Následoval takzvaný „prodej“ židovského majetku, který se prováděl tak, že majetek byl převeden do emigračního fondu a k zaplacení hodnoty

²⁷ Petrův, H., *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*, Praha, 2000, s. 11

²⁸ Petrův, H., *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*, Praha, 2000, s. 59

²⁹ Kokoška, S., *Dvě neznámé zprávy z okupované Prahy*, In: *Terezínské studie a dokumenty*, Praha, 1997, s. 34

mělo dojít až po prodeji. Rothkirchen poznamenává, že k zdokonalení podvodu přispělo ještě protektorátní ministerstvo financí, které vydalo nařízení, podle něhož daň z prodeje hradil židovský účastník smlouvy.³⁰

Výnos ze dne 16. března 1939 zasáhl právní status obyvatel Čech a Moravy tak, že je rozdělil na skupiny s odlišným postavením. Obyvatelé protektorátu, kteří byli příslušníky německého národa, se stali německými státními příslušníky, popřípadě říšskými občany – tím se mohl stát pouze státní příslušník německé, nebo příbuzné krve, který svým chováním dokazoval, že je ochotný a způsobilý věrně sloužit německému národu a Říši. Pro tyto dvě skupiny platila ustanovení na ochranu německé krve a německé cti a podléhaly německé soudní pravomoci. Tímto dnem pro ně tudíž začaly také platit norimberské rasové zákony³¹. Ostatní obyvatelé Čech a Moravy se stali státními příslušníky Protektorátu Čechy a Morava, tato kategorie měla přitom nejnižší, podřadné postavení.³²

Již v období druhé republiky byli zaměstnanci židovského původu postupně vylučováni ze státních služeb³³. Jako první reagovaly organizace lékařů a právníků a obchodníků, které požadovaly omezení židovské konkurence. Jak uvádí Kárný, oficiální organizace vydaly 14. října 1938 memorandum, a požadovaly na vládě, aby v zájmu nejdůležitějších statků národa nadále nebylo přípustné, aby povolání lékařská, právnícká a technická byla vykonávána židy. Arizační politika pomnichovské vlády měla však své limity, roli hrálo jistě i to, že

---

³⁰ Rothkirchen L., *Osud Židů v Protektorátu 1939-1945*, Praha, 1991, s. 39

³¹ Podle Norimberských zákonů je za žida považován každý, kdo pochází nejméně ze tří, podle rasy úplně židovských prarodičů. Za úplně židovského se považoval ten prarodič, který příslušel k židovské náboženské obci. Dále byl za žida považován ten, kdo měl dva židovské prarodiče, ale sám byl k datu 15. 3. 1935 členem židovské náboženské obce, nebo do ní vstoupil po tomto datu, uzavřel sňatek se židem, nebo pochází z manželství se židem či mimomanželského styku s ním.

³² Petrův, H., *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*, Praha, 2000, s. 15

³³ Vylučování probíhalo na základě usnesení vlády druhé republiky ze dne 27. ledna 1939, podle Petrův, H., *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*, Praha, 2000, s. 74

Velká Británie podmiňovala svou finanční pomoc tím, aby v zákonodárství země nebyla ani rasová, ani národnostní perzekuce. Dnem 15. března 1939 tyto zábrany padly.³⁴

Rothkirchen upozorňuje na to, že v prvních týdnech okupace zastávali Němci vůči židům dvojznačnou politiku. To znamená, že sice šířili antisemitskou propagandu, ale zatím proti židům veřejně nevystupovali, tato iniciativa byla přenechána českým fašistům.³⁵

V roce 1939 byl vydán zákaz návštěv prostor, kde by mohlo dojít ke styku s árijci, jako například restaurací, lázní nebo holičství, pokud tyto neměly zvláštní prostory přístupné pouze židům. Podobně byla vydána nařízení zamezující používání stejných místností židovským a nežidovským osobám ve veřejných ústavech, jako například chudobincích nebo nemocnicích a sanatoriích. Židovské podniky musely být viditelně označeny. Židům byly odebrány rozhlasové přijímače a byl vydán zákaz zdržovat se po 20. hodině na ulici. Od školního roku 1939/40 byly židovské děti vyloučeny z německých škol, následující rok i z českých. Později, 24. července 1942, bylo zakázáno jakékoliv vzdělávání židovských dětí.

V roce 1940 byl židům zakázán přístup do parků a veřejných zahrad, v tramvajích směli používat pouze přední plošinu posledního vozu. Následoval zákaz návštěv muzeí, výstav a půjčování knih. Patrně nejzásadnějším opatřením, které bylo platné od 19. září 1941 na celém území Říše, bylo povinné označení Židů žlutou hvězdou, které bylo navíc provázeno zákazem opustit bydliště.

V roce 1942 byl mimo jiné vydán zákaz předepisovat nemocným židům máslo, vepřové sádlo, vejce a maso. Bylo zakázáno prodávat židům výrobky z kůže, české noviny a vepřové maso. Židé nesměli navštěvovat holičství, pokud byla tramvaj přeplněna, byl průvodčí povinen vyloučit židy z přepravy. Dále byl vydán zákaz přístupu na Václavské náměstí,

---

³⁴ Kárný, M., „Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice., Praha, 1991, s. 23

³⁵ Rothkirchen L., Osud Židů v Protektorátu 1939-1945, Praha, 1991, s. 32

Příkopy a Národní třídu od nedělního odpoledne do pondělního rána. Z uvedeného je patrné, že vylučování ze společnosti bylo systematické, stále se rozšiřovalo a jeho tvrdost stoupala.

Evidence židů v Protektorátu započala již v březnu 1939. V této době se na našem území rasová hlediska neuplatňovala, základem se proto stal seznam členů židovských náboženských obcí a matriky.

Dne 1. října 1941 proběhlo v Protektorátu sčítání osob, které byly podle Norimberských zákonů považovány za židy. ŽNO měla za úkol vypracovat statistický seznam Židů podle věku, zdravotního stavu a dalších údajů. Na protektorátním území bylo tak registrováno 88 105 osob židovského původu, z toho v Praze 48 000. Krejčová upozorňuje, že nařízení říšského protektora z 5. března 1940 ukládalo bezvěrcům a jinověrcům, Židům ve smyslu Norimberských zákonů povinnost přihlásit se na Židovské náboženské obci.³⁶ To pro mnohé pochopitelně představovalo obrovský šok, protože s židovským národem necítily žádnou sounáležitost. Jak uvádí Kárný, osoby podléhající Norimberským zákonům, pokud nebyly členy náboženské obce, nebyly ani v protektorátu dlouho úředně registrovány. To vysvětluje statistický vzestup, ke kterému došlo mezi 1. dubnem a 30. červnem 1941, do statistiky byla jednoduše zařazena kategorie osob, která do ní dosud zařazena nebyla. Je také důležité si uvědomit další důvod, pro který mohou být údaje o počtu Židů zkreslující. Nejsou zde například podchyceny údaje o ilegálních uprchlících či o osobách, které neuposlechly nařízení a nepřihlásily se u ŽNO³⁷.

---

³⁶ Hájková, A., Evidence protektorátního židovského obyvatelstva, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 47

³⁷ Kárný upozorňuje na další úskalí těchto statistik, přirozenou snahou protektorátních organizátorů genocidy při jejich redigování bylo totiž doložit perfektní fungování. Za selhání se považovalo pochopitelně to, když se příliš mnoho židů vymklo z oblasti působnosti. Toto mohlo mít za následek přeložení na frontu, a proto byla statistika někdy upravena. Například mezi 31. prosincem a 1. lednem 1943 bylo takto „odepsáno“ 1111 židů. Tato korektura měla odstranit ze statistiky osoby ztracené přechodem do ilegality či útekem. Kárný, M., „Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice., Praha, 1991, s. 20-21

Jakýsi první pokus v „řešení židovského problému“ představovaly deportace do Niska. Adler uvádí, že počáteční zmatená opatření měla za cíl vytvořit v okolí Lublinu „židovský sídelní rezervát“. Židé mužského pohlaví z moravských okresů Ostrava a Frýdek Místek ve věku 16 až 70 let byli zaregistrováni a pokud se obratností nebo protekcí nedokázali zachránit, byli v údobí mezi 17. a 26. říjnem 1940 v počtu 1291 osob „dobrovolně“ odesláni do přeškolovacího tábora Nisko na řece Sanu, kde pobývali spolu s židy z Vídně, Bialska a Katovic. Tento tábor neměl dlouhého trvání, mnoho lidí zemřelo, řada uprchla přes řeku San do Ruska a v dubnu 1940 tábor rozpuštěn. Ti, kdo zdejší pobyt přežili, z toho 460 moravských židů, byli posláni nazpět.³⁸ Nějaký čas zde pobývali i budoucí židovští starší Jakob Edelstein a Benjamin Murelstein. Myslím, že na základě této události lze lépe porozumět Edelsteinovu úsilí volit menší zlo a zachránit, co se dá.

---

³⁸ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství, Brno, 2006-2007, s. 44

3. Zřízení ghetta Terezín

Již samotná volba termínu ghetto je zajímavá. Jasně odkazuje na středověké čtvrti, kde žilo odděleně židovské obyvatelstvo³⁹. Milotová uvádí, že v době, kdy bylo rozhodnuto o zřízení ghetta Terezín, byla ghetto v českých zemích již historickým anachronismem. Otázka, proč okupační úřady použily ke krytí skutečné funkce tábora právě tento termín, nebude zřejmě nikdy úplně zodpovězena.⁴⁰

Vyhledáním vhodného místa pro zřízení ghetta byla pověřena židovská obec. Její členové se snažili co nejvíce proces výběru uspišit v naději, že tím uchrání své členy od deportací. Vycházeli z předpokladu, že bude žádoucí zapojit se co nejvíce do pracovního procesu. Jak uvádí Franková, židovská reprezentace proto neustále upozorňovala na nutnost vybrat místo, v jehož okolí je dost pracovních příležitostí, které by židé mohli vykonávat, jednalo se hlavně o nekvalifikovanou práci. Zdůrazňovali také nutnost dobrého dopravního spojení.⁴¹ Z dnešního pohledu se zdají tato kritéria, podle kterých se židovská obec snažila najít nejlepší místo pro zřízení ghetta naprosto nepodstatná. Nacisté sledovali své vlastní záměry a názory představitelů obce jim byly pochopitelně naprosto lhostejné.

Franková cituje část nedatované zprávy o vyhledávání vhodného místa:

„Při volbě místa je třeba přihlížet k některým momentům, které mají rozhodující význam pro nebo proti určení místa sídliště. Obce s velkým průmyslem, textilními závody, cukrovary, místa s jedinečnou bytovou kulturou, krásnou přírodní polohou, atd. nepřicházejí pro zřízení židovského města v úvahu...“

---

³⁹ K tzv. ghettoizaci židů došlo poprvé v historii v Benátkách

⁴⁰ Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., (eds.) Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996, s. 9

⁴¹ Franková, A., Přípravy ke koncentraci protektorátních židů. Předhistorie terezínského ghetta, In: Terezínské studie a dokumenty, Praha 2001, s. 32

S ohledem na uvedené úvahy jsou ve vší opatrnosti a s určitými výhradami uváděna tato města – Stará Boleslav, Nový Bydžov, Český Brod, Boskovice, Předměstí (tím je myšleno předměstí Prahy, konkrétně Vítkov nebo Karlín, nebo Brna - Křenov nebo Žabovřesky.⁴²

Krejčová uvádí, že na základě statistického rozboru židovského osídlení protektorátu určila židovská obec ve své zprávě z 9. října 1941 za optimální umístit ghetta na předměstích Prahy, Brna a Ostravy a zároveň doporučovala zřídit jich čtyři až pět. Tato zpráva je datována dnem předcházejícím dávno naplánované poradě o řešení židovské otázky.⁴³

Dne 10. října 1941 se v Praze konala výše zmíněná porada, během níž byly zvažovány různé alternativy. Této poradě se zúčastnili Reinhad Heydrich, Karl Herman Frank, Horst Böhme, Gerhard Mauer, Karl von Gregory, Adolf Eichman, Hans Günter a Wolfgang Wolfram von Wolmar.⁴⁴ Postupně se hlavním záměrem stalo zřízení ghetta v Terezíně, a to ne jako vyhlazovacího, ale jako tranzitního a decimačního střediska. Existuje hned několik důvodů, pro které se Terezín jevil jako nejvýhodnější volba - byl to malý počet civilních obyvatel, kteří mohli být poměrně snadno přesídleni, opevnění, které umožňovalo město uzavřít a střežit, dále zde byly k dispozici základní administrativní budovy, sklady a také vězení gestapa – Malá pevnost.

Na den 24. listopadu 1941 bylo stanoveno datum odjezdu tzv. Aufbaukomanda (komando výstavby), sestávajícího se z asi 350 mladých mužů z Prahy, kteří měli připravit podmínky v Terezíně pro příjezd dalších transportů. Adler k tomu uvádí, že jim bylo v Praze řečeno, že budou vykonávat různé stavební práce, jinak ale budou volní a o víkendu budou

---

⁴² Franková, A., Přípravy ke koncentraci protektorátních židů. Předhistorie terezínského ghetta, In: Terezínské studie a dokumenty, Praha 2001, s. 32

⁴³ Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, s. 19, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., (eds.) Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996

⁴⁴ Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, s. 19, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., (eds.) Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996

moci jezdit za rodinami. Příslušníci Aufbaukomanda tedy netušili, že byli okamžikem odjezdu deportováni.⁴⁵ Na druhou stranu členství v AK dlouho chránilo před deportacemi na východ a přinášelo i jiné výhody a to nejen pro své členy, ale i pro jejich rodiny.

Nařízením říšského protektora ze dne 16. února 1942 o „umístění židů v uzavřených sídlištích“ byla městská obec Terezín zrušena. V červenci 1942, kdy byl Terezín s výjimkou arijské zóny (která zahrnovala náměstí před komandaturou, kasino, kasárna pro četníky, park a silnici Praha-Litoměřice), předán do správy ghetta, se z bývalého civilního města stalo vězení.⁴⁶

3.1 Funkce ghetta Terezín

Ghetto Terezín plnilo několik funkcí současně. Jak uvádí Krejčová, tyto funkce nepůsobily izolovaně, ale byly vzájemně provázány a dokonce podmíněny. Někdy existovaly v souladu, jindy v protikladu. V různém období vystupovaly jednotlivé funkce do popředí, preferování určitého „poslání“ ghetta vycházelo vždy z daných dobových priorit nacistického vedení.⁴⁷ Tyto funkce, odlišující terezínské ghetto, jsou důvodem pro specifické podmínky, které zde panovaly. Během celého roku 1942 pokračovaly postupné změny, kdy na počátku bylo téměř vše zakázáno (například i provozování hudby), až k souhlasu s kulturními aktivitami a dokonce založením zvláštní organizace volného času.

Původním účelem ghetta byl pouze tranzitní tábor, jakási přestupní stanice před deportacemi na východ. Jak uvádí Milotová, až „nepředvídatelné těžkosti“, mezi jinými i vývoj na frontě, přinutil nacistické vedení nakonec k tomu, aby nejen částečně využíval

---

⁴⁵ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství I, Brno, 2006-2007, s. 63

⁴⁶ Krejčová H., Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., (eds.) Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996, s. 27

⁴⁷ Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., (eds.) Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996, s. 28

pracovní potenciál vězňů, ale i k tomu, že ghetto začalo plnit i další funkce, se kterými se zpočátku vůbec nepočítalo.⁴⁸

První z funkcí byl tedy průchozí tábor, od 24. listopadu 1941 do 16. března 1945 odjelo z Protektorátu Čechy a Morava do ghetta Terezín celkem 122 vlaků s celkovým počtem 73 608 osob.⁴⁹ Lederer uvádí, že 9. ledna 1942 opustil Terezín první transport s tisícem osob. O několik dní později následoval druhý transport, cílovou stanicí obou byla Riga. Nyní již bylo jasné, že Terezín nebyl zamýšlen jako „pracovní tábor“.⁵⁰ Transportní vlny přicházely v nepravidelných intervalech, což pochopitelně zvyšovalo nejistotu obyvatel ghetta. Z těchto důvodů bylo také obtížné vytváření nových přátelských vazeb, nebo třeba například práce s mládeží. Počet transportů byl vysoký a nikdo si nemohl být jist, že jeho jméno nebude uvedeno na příští listině. Adler popisuje situaci takto „*V táboře panoval věčný pohyb a shon. Sotva dorazila nová rodina, musela jiná Terezín opustit. Některé zůstaly několik měsíců či týdnů, jiné jen pár dní nebo hodin.*“⁵¹

Z protektorátních židů, kterých bylo do Terezína deportováno 73 468, bylo na východ odtransportováno 60 382 (82,2 %). Z Německých židů, kterých se v Terezíně nacházelo 42 921, bylo deportováno 16 098 (37,5 %). Z 15 244 rakouských židů bylo na východ transportováno 7 572 (49,6%), a z 4 897 holandských židů 3 010 (61,4 %)⁵²

Terezín sloužil také jako Altersghetto Theresienstadt – starobní ghetto. Ve skutečnosti to však byla pouze jakási zastávka pro starší německé, rakouské a holandské židy před tím, než byli zařazeni do transportů na východ. Hlavním účelem celého „projektu“ starobního

---

⁴⁸ Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., (eds.) Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996, s. 9

⁴⁹ Rothkirchen L., Osud Židů v Protektorátu 1939-1945, Praha, 1991, s. 42

⁵⁰ Lederer, Terezín in: Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III., Philadelphia, 1984, s. 111

⁵¹ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství I, Brno, 2006-2007, s. 70

⁵² Kárný uvádí, že pramenem jeho tabulky je rukopisná statistická zpráva sekretáře terezínského Rady starších Roberta Prochnika Juden in Theresienstadt. Prochnik uzavřel své statistiky ke dni 20. dubna 1945. Kárný, M., „Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice., Praha, 199, s. 157

ghetta bylo zakrýt skutečné záměry nacistů. Bylo totiž deklarováno, že lidé z transportů odjíždějí vykonávat těžké práce, což pro osoby starší 65 let neznělo příliš věrohodně. Iluze starobního ghetta byla také poměrně jednoduchým způsobem, jak získat majetek rakouských a německých židů prostřednictvím takzvaného „zakoupení domova“, kdy byl Terezín prezentován jako místo odpočinku ve stáří pro významné židovské osobnosti.⁵³ Funkce starobního ghetta úzce souvisí s propagační funkcí.

Další funkcí, která byla Terezínu určena, byla funkce decimační, jak je známo, vyjádřil se Heydrich na pražské říjnové konferenci o Terezíně v tom smyslu, že po evakuaci z tohoto přechodného sběrného tábora (přičemž by již byli Židé silně zdecimováni) do východních území by mohlo být celé území vybudováno jako vzorné německé sídliště.⁵⁴

Podmínky v ghettu byly zcela nevyhovující, zásadním problémem byl nedostatek jídla a lékařské péče. Zoufalou hygienickou situaci popisuje například Adler ve své monografii Terezín. V místnostech a na dvorech se vršily hory odpadků, v kterých žily krysy a obtížný hmyz. Chyběly nemocnice i marodky, nemocné pokládali na holou zem, často zůstali nepříkryti, podobně jako lidé v jiných místnostech.⁵⁵ Jak uvádí Kryl, nejhorší situace nastala v táboře v létě 1942, zhroutilo se zásobování vodou i elektřinou, prudce vzrostla úmrtnost a vypukly epidemie. V srpnu, září a říjnu 1942 zemřelo 10 364 lidí.⁵⁶

---

⁵³Wolfgang Benz cituje příklad „Smlouvy o zakoupení domova“ s Říšským sdružením Židů v Německu, kdy jistý Berlínčan zaplatil více než 200 tisíc marek za společné ubytování v Terezíně.

Článek 4 smlouvy zní:

„ a)Uzavřením této smlouvy se přebírá povinnost smluvnímu partnerovi doživotně poskytnout domácí ubytování a stravování, zajistit praní prádla, postarat se o potřebnou lékařskou péči, léky a nezbytné nemocniční pobyty

b)Právo poskytnout ubytování jiným způsobem zůstává vyhrazeno.

c) Ze změny stávajícího způsobu ubytování nemůže smluvní partner odvodit žádné nároky.“

(Eichmannův proces, průkazní dokument č. 1598. Archiv Institut für Zeitgeschichte. München.)

Cit. Benz, W., Terezín v historii německých Židů, in Terezín v konečném řešení židovské otázky str. 85-86

⁵⁴ Toto uvádí např. Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996, s. 44

⁵⁵ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství I, Brno, 2006-2007

⁵⁶ Kryl, M., Genocida židovského obyvatelstva Čech a Moravy v době hitlerovské poroby a úloha Terezína, in :Redlich, E., Zítřejí jedeme synu, pojďme transportem, str.45

Situaci popisuje bezprostředně například Eva Roubíčková ve svém deníkovém zápisu ze 7. října 1942 :

“...protože byla úmrtnost tak vysoká, byl vydán rozkaz odeslat Němce od šedesáti pěti do devadesáti let, pokud jsou v Bohušovicích ještě živí. Je to příšerné. Situace se zde sice lepší, pokud se týče svobody a stravy, ale nikdo se nesmí podívat na blokové domy s jejich špínou, kde leží jeden nemocný úplavici na druhém, kde mrtvoly a ti, kteří jsou téměř mrtvolami, leží po celé dny stlačeni vedle sebe, kde matrace se rozkládají vlhkostí a nemohou být vyměněny, takže pod nimi se nacházejí červi. To vše by mělo být filmováno a posláno do ciziny! To si nikdo nemůže ani představit!”⁵⁷

Tristní byla i situace nově příchozích z Německa a Rakouska, kteří očekávali komfortní ubytování a logicky tudíž předpokládali, že si s sebou nemusí brát například deky, ručníky nebo nádobí. Navíc zde neměli žádné mladší příbuzné, kteří by se o ně mohli postarat a nedostávali ani žádné potravinové balíčky, což bylo občas protektorátním židům povoleno. Po příjezdu do Terezína byli tito židé z Německa a Rakouska skutečnou situací zpravidla naprosto ochromeni a jen těžko se jí přizpůsobovali

Poslední z funkcí, které ghetto Terezín plnilo, byla funkce propagační. Adler přesně vystihuje interní důvody pro tyto záměry - bylo jednoduše zapotřebí místo, kam by se dali umístit Židé s rozsáhlými styky nebo mezinárodně známí. Místo, kde by okamžitě nezmizeli, alespoň zpočátku, jinými slovy, kde byli dosažitelní a kde je bylo možné v případě potřeby „předvádět“.⁵⁸

Nový rozměr dostala tato funkce při plánované návštěvě Červeného kříže. Lederer upozorňuje, jak ohromný dopad měl příjezd dánské skupiny židů (která byla sice národnostně nejmenší), na život v Terezíně. Téměř okamžitě po příjezdu asi 450 osob

---

⁵⁷ Roubíčková, E., Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu, Praha, 2009, s.53

⁵⁸ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství I, Brno, 2006-2007, s. 49

v říjnu 1943, požadovaly dánské autority, aby byla umožněna představitelům dánského a švédského Červeného kříže návštěva.⁵⁹

V prosinci 1943 bylo rozhodnuto o takzvaném zkrášlení - Stadtverschönerung. Některé ze změn byly čistě kosmetické, jako například pojmenování ulic⁶⁰, jiné přinesly obyvatelům ghetta značné ulehčení. Terezín byl prezentován jako ukázkové ghetto s židovskou samosprávou, zajišťující všechny potřeby svých obyvatel. Dne 23. června 1944 navštívila Terezín delegace vedená Mauricem Rosselem. Nacistický záměr se evidentně vydařil, protože komise ve své zprávě uvedla, že Terezín je samosprávné město, z něhož není nikdo deportován na východ. „Zkrášlené ghetto“ bylo ještě využito k natočení propagandistického filmu - Vůdce daruje Židům město (Der Führer schenkt den Juden eine Stadt⁶¹), tento film však nebyl do konce války promítán.

---

⁵⁹ Lederer, Terezín In: Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III., Philadelphia, 1984, s. 134-135

⁶⁰ Docházelo i k stěží uvěřitelným situacím, například 23. 4. 1943 byla vypsána soutěž o to, kdo z obyvatel ghetta najde nejlepší jméno pro jedno ze čtyř míst v Terezíně. Hlavní cenou byly dvě krabičky sardinek a bochník chleba. Této soutěže se zúčastnilo 460 lidí. Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J. (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 430-431, 437

⁶¹ Karel Margy zpochybňuje, že by tento název byl vymyšlený německou propagandou. Podle jeho názoru by v ideologickém kontextu nacistické perzekuce bylo zcela nemyslitelné, aby byla posvátná osobnost Führera spojována s čímkoliv, co by se mohlo jevit charitativně nebo laxně vůči Židům. Margy zastává teorii, že byl tento název pravděpodobně ironický a byl vymyšlen terezínskými vězni. Původní název zněl Theresienstadt s podtitulem Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischem Siedlungsgebiet.

Margy, K., Nacistický propagandistický film o Terezíně, In: Kárný, M., Blodig, V., (eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992, s. 208-209

4. Terezínská samospráva

Již 21. září 1939 vydal Heydrich směrnici, která obsahovala i příkaz na likvidaci samosprávných židovských orgánů a jejich nahrazení Radami starších. Tyto rady měly být odpovědné za splnění rozkazů vydávaných okupačními úřady a zajišťovat vnitřní správu ghett. Zároveň také směly jako jediné komunikovat s okupačními úřady, protože „individuální Žid pro německé úřady na obsazeném území neexistuje“.⁶²

Používám sice termín samospráva, ale z kontextu je mi jasné že, samospráva jak uvádí Benz, neměla nic společného s demokratickými funkcemi a samosprávnými cíli, že mohla být pouze instrumentem táborového vedení SS. Tuto skutečnost je nutné zdůraznit proto, aby se vyvrátily legendy, že existovaly určité prostory, kterých nebylo využito.⁶³ Ráda bych zdůraznila, že plány takzvaného „konečného řešení“, které patrně vykrytalizovaly v měsících předcházejících napadení SSSR dne 22. června 1941, nebyly členům samosprávy známy. Z dnešního pohledu se totiž představa, že pracovní nasazení a výrobní potenciál ghetta budou mít moc zachránit životy, zdá naivní.

Lederer se zamýšlí nad tím, jaké alternativy se pro představitele židovské komunity nabízely. Teoreticky zde byla možnost ozbrojeného odporu, který by byl vrcholným aktem osobní statečnosti, to by však předpokládalo alespoň základní vojenskou organizovanost a přístup ke zbraním. Židovská komunita v protektorátu a později v Terezíně neměla ani jedno. Navíc k tomu přistupovala zodpovědnost za celek, zahrnující i staré lidi, ženy a děti. Druhou možností by bylo odmítnout spolupráci, to by bylo ovšem pouze vyřešením

---

⁶² Milotová, J., Terezínské ghetto v Denních rozkazech Rady starších a Sděleních židovské samosprávy, In:Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J, (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 13

⁶³ Benz,W., Terezín v historii německých židů, In: Kárný, M., Blodig, V.,(eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992, s. 208-209

osobního dilematu a pro společenství jako celek by to v podstatě nemělo význam.⁶⁴ Povstání ve Varšavském ghettu nebylo aktem vzepření se smrti jako takové, pouze jejím nedůstojnému způsobu.

Takzvaná židovská rada v Terezíně byla modelem přejatým z ostatních okupovaných území. Milotová uvádí, že se o personálním složení první samosprávy rozhodlo ještě před vlastním vznikem ghetta, a to na jednáních, která probíhala v listopadu 1941 na Ústředně pro židovské vystěhovalce. Tento orgán také všechny členy přímo jmenoval. Po vzniku ghetta již jmenovala vedoucí činitele samosprávy a Radu starších táborová komandatura.⁶⁵

První židovská rada⁶⁶ se sestávala z bývalých členů Palestinského úřadu v Praze. Rada měla dvanáct členů – šest sionistů, tři české asimilacionisty a tři specialisty.⁶⁷

4.2. Židovští starší

4.2.1 Jakob Edelstein

Prvním židovským starším se stal sionista Jakob Edelstein. Od svých dvaceti let byl členem sionistického mládežnického hnutí. Jak uvádí Ruth Bondyová, v tomto hnutí to již představovalo pokročilý věk, protože většina členů již měla okamžik pravdy za sebou a buď se vystěhovala, nebo zvolila platonickou lásku k Sionu jako jejich rodiče.⁶⁸ Jak již bylo zmíněno, pocházel první židovský starší z rodiny Haličských uprchlíků, to bylo patrně důvodem, pro jeho zbožnost, mezi českými sionisty spíše neobvyklou. Jako jeden z mála

---

⁶⁴ Lederer, Terezín in: Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III., Philadelphia, 1984, s.107

⁶⁵ Milotová, J., Terezínské ghetto v Denních rozkazech Rady starších a Sdělení židovské samosprávy, In:Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J, (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 14-15

⁶⁶ Jejimi členy byli Jakob Edelstein, dr. Desider Friedman, ing Julius Grünberger, dr. Leo Janowitz, dr. Erich Munk, dr. Leopold Neuhaus, dr. Egon Popper, Karel Schliesuss, ing. Robert Stricker, ing. Otser, Jindřich Stahl, Karel Stahl, dr. Hermann Strauss, ing. Robert Stricker, ing. Otto Zucker, Hyndráková, TB 227 (3.10.1942)

⁶⁷ Rothkirchen L., The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust. Lincoln, 2005, s. 235

⁶⁸ Bondyová, R., Jakob Edelstein, Praha 2001, s. 38

dodržoval košer stravování, a Ruth Bondyová zmiňuje, že nikdo z jeho stoupců v mládežnickém hnutí netušil, že si každé ráno váže modlitební řemínky. Když tato skutečnost vyšla během letního tábora najevo, způsobila malou senzaci.⁶⁹ Bylo to však chápáno jako něco obohacujícího, spjatého s židovskou tradicí.

Až do května 1941, kdy byl okupační zprávou zrušen, byl vedoucím Palestinského úřadu. V době okupace byl kromě toho i zástupcem Františka Weidmanna, vedoucího pražské židovské náboženské obce. Jak je známo, cítil Edelstein velkou zodpovědnost a často v zájmu ostatních riskoval svůj život.

V souvislosti s Edelsteinem mne zaujal zápis v deníku Egona Redlicha „*V noci v listopadu, kdy sčítali obyvatele, nemohl spát, protože myslel, že celé ghetto přenocuje venku za městem, celou noc pod nebem. S četníkem nemohl mluvit, protože tento četník nenáviděl Židy. Ze zoufalství začal po půlnoci pokládat tfilin. Četník to spatřil a tato zvláštní podívaná dotkla se jeho srdce, protože zprvu myslel, že Jakub chce spáchat sebevraždu. Vrazil do cely, ale Jakub mu vysvětlil, že nepomýšlí na sebevraždu, nýbrž že pokládání tfilin je náboženským obřadem. V srdci četníka se objevila lítost a velký zázrak ve dvacátém století-z nepřítele Židů se stal tím, kdo má rád Židy. Zázrak, který se stal prostřednictvím pokládání tfilin.*“⁷⁰

Denní rozkaz Rady starších z 31. 1. 1943 obsahuje oznámení o tom, že byla židovská správa na rozkaz nadřízených orgánů reorganizována. V čele ghetta je tříčlenné vedení, židovským starším je dr. Paul Eppstein, jeho zástupci jsou Jakob Edelstein a dr. Benjamin Marmelstein. Vedení ghetta je jako dosud poradním orgánem dvanáctičlenné Rady

---

⁶⁹ Bondyová, R., Jakob Edelstein, Praha 2001, s. 39

⁷⁰ Zitra jedeme, synu, pojďme transportem : deník Egona Redlicha z Terezína 1. 1. 1942 – 20. 10. 1944, Brno 1995, s. 210

starších.⁷¹ Z tohoto strohého oznámení se zdá, že o žádnou velkou změnu nejde. Ve skutečnosti to však znamenalo, že byl Edelstein později deportován do Osvětimi a zde v červnu 1944 zastřelen, poté, co byl svědkem zastřelení své manželky a jediného syna.

Edelsteinovu roli a jeho přístup posoudila myslím nejuvěstičněji autorka jeho biografie, Ruth Bondyová :

„Kdyby byla válka skončila v roce 1944, jak velení spojenců očekávalo, mohlo být v Terezíně zachráněno 20 000 lidí, mezi nimi mnoho mladých a duševně silných. Poválečné generaci by se pak Edelsteinův závod s časem a jeho boj o přežití protektorátních Židů zdály méně naivní a odsouzené k nezdaru.“⁷²

4.2.2 Paul Eppstein

Paul Eppstein byl do Terezína deportován spolu s ostatními prominenty 16. června 1943. Ve své funkci staršího neměl zpočátku příznivý ohlas, roli jistě sehrálo i to, že si do Terezína nechal dopravit koncertní křídlo. Tato prosba, která se obyvatelům ghetta musela jevit jako naprosto bláhová ovšem jenom dokládá, že i Eppstein byl ohledně podmínek v Terezíně oklamán.

Řeč, kterou pronesl Paul Eppstein ve vzrušené době 16. září 1944, dokládá jeho pocit zodpovědnosti za celek. Po skončení natáčení propagačního filmu o Terezíně zde totiž zavládla všeobecná euforie. Vývoj válečné situace vzbuzoval naděje, že válka bude brzy u konce, navíc bylo jasné, že Německu záleží na světovém mínění, což ještě více potvrzovalo domněnky, že se situace pro Německo nevyvíjí dobře. Eppsteinův projev si do svého deníku zaznamenala Eva Roubíčková :

---

⁷¹ Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J, (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 292, TB 282

⁷² Bondyová, R., Jakob Edelstein – První židovský starší Terezína, In: In: Kárný, M., Blodig, V., (eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992, s. 79

„Několikrát nás žádal a svou prosbu opakoval, abychom v zájmu všech tento čas ještě vydrželi a zachovali klid. Je to prý falešné hrdinství, když si nezodpovědní lidé myslí, že musí sami udělat pro své osvobození. Toto je naprosto nesprávné a i ta nejmenší maličkost může znamenat zničení pro celý Terezín. Srovnával nás s lodí, která je v blízkosti přístavu. Přístav je však obklopen minovými poli a pouze kapitán zná cestu, sice oklikou, avšak takovou, která nás bezpečně dostane do přístavu. Posádka slyší z přístavu hlasy, které ji volají a povzbuzují, aby přišla. Posádka je netrpělivá a nemůže se přístavu dočkat. Přesto je jedinou správnou věcí ještě čekat.“⁷³

Myslím, že již zvolená metafora o kapitánovi lodi postihuje, jak chápal Eppstein význam a závažnost své role. Dalším potvrzením je pak následující poznámka Evy Roubíčkové: *„To je teorie, jak to dopadne v praxi je otázkou. Nemyslím, že by se jistí lidé dali takovými řečmi zdržet, a také vůbec nevíme, zda by to bylo správné.“* Je tedy jasné, že ve své řeči vystoupil Eppstein jako autorita, nabádající, či přímo příkazující něco, co patrně nebude všeobecně přijímáno. Zde bych to ovšem spíše přirovnala k vystoupení v rámci autority v jakémisi duchovním smyslu. To proto, že zde netlumočí požadavky komandatury, ale snaží se spíše tak, jak nejlépe umí, vést lidi, za které mu byla dána zodpovědnost.⁷⁴

4.2.3 Benjamin Murmelstein

Posledním, a zároveň nejkontroverznějším židovským starším se stal Benjamin Murmelstein. Jeho jmenování bylo oznámeno opět velmi eufemisticky. Ve sdělení ze dne 13. 12. 1944 se oznamuje, že *„Přípravy k přestavbě židovské samosprávy pokročily natolik, že mohli být nadřízenými orgány jmenováni členové Rady starších“⁷⁵.* Dá se říci, že až v poslední době byl v Terezínské historiografii poněkud pozměněn jeho obraz a i právě díky této osobnosti byla oživena otázka, jak a zda vůbec je možné posuzovat činnost židovských představitelů v období druhé světové války. Murmelstein byl do Terezína deportován 29. ledna 1943, stal se zde členem rady starších a byl zařazen mezi prominenty. V čele této rady

---

⁷³Roubíčková, E., Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu, Praha, 2009, s.154-156

⁷⁴Jak se později ukázalo, euforie byla skutečně předčasná, na podzim 1944 začala série transportů, mezi 28. zářím a 28. říjnem bylo, jak uvádí Kárný, do Osvětimi transportováno celkem 18 402 vězňů. Po odjezdu posledního deportačního transportu zůstalo v Terezíně pouhých 11 077 v evidenci vedených vězňů. Kárný, M., Terezínské podzimní transporty 1944, In: Terezínské studie a dokumenty, Praha, 1996, s.22

⁷⁵Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J. (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 477, MT 55

pak stanul po Eppsteinově zastřelení a svoji funkci ukončil k 5. květnu 1945. Vzpomínky jeho současníků se velmi liší. Je zřejmé, že v jednání s lidmi v podřízeném postavení šlo o hrubou a nepříjemnou osobu, je však důležité, zaměřit se i na praktické kroky, které vykonal. Moser tak například uvádí, že když v roce 1944 plánovala SS rozpuštění Terezína, mobilizoval Murrelstein ghetto, které nechal uvést do pořádku. To vedení SS imponovalo, protože tak bylo možné Terezín dále prezentovat jako ukázkový objekt a na rozpuštění Terezína už proto dále netrvalo. Dále byla za Murrelsteinova funkčního období zrušena večerní uzavírací hodina, nebyl proveden žádný potrat a vězeňská cela na komandatuře nebyla nikdy použita. Také skoncoval s obchodováním s balíčky deportovaných, které nechal zkonfiskovat a poté rozdělovat mezi těžce pracující, nemocné a děti.⁷⁶ K jeho osobnosti poznamenává Doron Rabinovici že židovské oběti, které se nepodobají prototypu oběti nacistického vyhlazování, vzbuzují zvláštní odpor, jejich existence je chápána jako skandální. Oběti je předhazováno, že se příliš přiblížila pachateli, za vznik tohoto vztahu však není veden k zodpovědnosti pachatel, ale jeho oběť, jako by na tom byla nějak zvláště zainteresována.⁷⁷

4.3 Právomoci a povinnosti samosprávy

Zřízení samosprávy bylo pro nacisty velmi výhodné z praktického hlediska. Všechna práce a byrokracie spočívala na samotných vězních, komandatura mohla pouze přikazovat, vyžadovat plnění úkolů a podávání hlášení. Samospráva ghetta Terezín se dělila na 5 oddělení – administrativní, hospodářské, finanční, technické a zdravotnické. Toto rozdělení bylo vyhlášeno v prvním Denním rozkazu ze dne 15. 12. 1941.⁷⁸

---

⁷⁶ Moser, J., Dr. Benjamin Murrelstein-navždy obviněným? In: Kárný, M., Blodig, V., (eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992, s. 91

⁷⁷ Rabinovici, D., Prvky a následky totální bezmoci. Modelová situace Benjamina Murrelsteina. In: Terezínské studie a dokumenty, Praha, 2006, s. 121

⁷⁸ V poznámce k textu je uvedeno, že v době vydání tohoto rozkazu bylo v Terezíně již 6365 vězňů. Hyndráková, A., Machatková, R., Mílotová, J., (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 51

Samospráva musela plnit tragickou úlohu při sestavování transportních listin. Táborová komandatura oznámila, ke kterému datu bude transport vypraven a kolik osob má čítat. Směrnice také určovaly, v jaké věkové kategorii se mají vybraní lidé nacházet a zda mají být vybírání zdraví nebo práce neschopní, toto se lišilo transport od transportu podle momentálních potřeb. Pouze v malém počtu případů bylo určeno přímo, na odjezdu kterých osob má komandatura zájem, o těchto lidech se říkalo, že mají weisung.⁷⁹ Obecně se dodržovalo pravidlo, že rodiny nemají být rozdělovány, byl-li tedy chráněn jeden člen, platilo to i pro ostatní.

Nebezpečí deportace se netýkalo skupiny prominentů⁸⁰, lidí ze smíšených manželství nebo potomků těchto manželů. Všichni ostatní mohli být kdykoliv zařazeni do transportu. Proto, jak vzpomíná Brod, jakmile se nešťastníci dozvěděli o svém zařazení, začali houfně obléhat kanceláře Rady, aby dokumentovali svou nepostradatelnost pro chod ghetta, přičemž využívali všech svých známostí a styků s vlivnými úředníky.⁸¹ Jméno toho, kdo byl z transportu vyřazen, muselo být pochopitelně nahrazeno někým jiným. Tato strategie, kdy bylo sestavování seznamů plně v kompetenci samosprávy, sloužila záměrně k tomu, aby se vytvořila co největší propast mezi jejími představiteli a obyčejnými vězni. Vznikalo zde protekcionářství, a to nejen osobní, ale i v rámci národnostních, politických a ideologických skupin.

Velmi přísně hodnotí jakoukoliv činnost Rady Adler. Tvrdí, že *“zcela bez viny nezůstal patrně nikdo, kdo někdy v táboře aktivně zasáhl. Při každém zásahu se totiž prokázalo, že přinesl něco osudového. Pokud například ten nejdobrotivější člověk z interního vedení*

---

⁷⁹ Na rozdíl od běžného zařazení do transportu nebylo možné weisung obejít a danou osobu vyreklamovat. Často ho dostávali lidé po propuštění z vězení, většinou to také znamenalo pokyn k popravě okamžitě poté, co transport dorazil na stanovené místo.

⁸⁰ Jak uvádí Krejčová, podobně jako v ostatních „elitních koncentračních táborech“, jako například Bergen-Belsen nebo Dachau, byla i v Terezíně na podzim 1942 zavedena kategorie prominentů. Podle státní příslušnosti bylo 111 osob říšské (v tomto byli zahrnuti i rakouští prominenti), 40 protektorátní, 18 holandské, 12 dánské a 3 francouzské státní příslušnosti, u 41 prominentů buď nebyla státní příslušnost uvedena, nebo jí byli zbaveni. Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996, s. 57

⁸¹ Brod, T., Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989, Praha, 2007, s. 112

*zachránil intervencí vedenou nejčistšími úmysly toho nejlepšího člověka před deportací do Osvětimi, přineslo to nutně zkázu jinému člověku, a tak došlo k tragickému zamotání do propletence viny.*⁸²

Tento pohled již dnes není historiky obecně přijímán. Například Rothkirchen hovoří o diferenciovaném nadhledu, ke kterému historikové došli v otázce rozlišování mezi „kolaborací“, „spoluprací“ a „taktikou“⁸³

Je jasné, že si představitelé samosprávy uvědomovali tíhu situace. Svědčí o tom například zápis v deníku Egona Redlicha :

*„Protekce, protekce .... V závažných věcech, jako je reklamace z transportu by neměla být. Jsou věci, které nás značně zatěžují, a nevím, jak se budeme jednou zodpovídat. Posílají se starší a děti – protekčních případů je tolik, že každá listina se musí několikrát sestavovat.*⁸⁴

O měsíc později si o problému reklamací z transportu poznamenal: „*Celý tento problém je velmi závažný. Závažný proto, že nejde o teoretický problém, nýbrž že se týká otázek života a smrti.*“⁸⁵ Redlich zde používá množné číslo, nebo přímo uvádí, s kým o problému diskutoval, je tedy jasné, že se nejednalo pouze o jeho osobní morální dilema.

Nebylo by ovšem správné, svalovat veškerou zodpovědnost při rozhodování, kdo pojedede transportem a kdo v ghettu zůstane na členy samosprávy. Každý, kdo měl jakoukoliv možnost zasáhnout, se jí snažil využít. Dokladem je další záznam z deníku Egona Redlicha:

*„Zúčastnil jsem se rozhovoru lékařů, kteří navrhovali, koho z nemocných vyřadit. Velice jsem se divil, protože jsem poznal, že lékaři si nejsou vědomi toho, že je to dosti obtížná věc. Zabývají se touto věcí lehkomyšlně. Protekce je zde veliká. Každý úředník, i když je jen sluhou v oddělení, se snaží vyřadit (z transportu) všechny své známé a většinou se mu to daří.*⁸⁶

K této problematice bych chtěla také zmínit vyhrcožený postoj Hannah Arendtové, která ve své knize Eichmann v Jeruzalémě tvrdila, že „*Kdyby židovský lid skutečně neměl žádnou organizaci a své vůdce, vládl by chaos a bylo by hodně lidského utrpení. Celkový počet obětí*

⁸² Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství III., Brno, 2006-2007, s. 24

⁸³ Rothkirchen, L., Představitelé terezínských samospráv: názorové diference, In: Terezínské studie a dokumenty, Praha, 1996, s. 104

⁸⁴ Redlich, E., zápis ze dne 14. března 1942, In: Zítřejí jedeme, synu, pojďme transportem : deník Egona Redlicha z Terezína 1.1. 1942 – 20. 10. 1944, Brno 1995, s.103

⁸⁵ ibid, s. 111

⁸⁶ ibid, s. 103

*by však jen stěží dosáhl oněch čtyř až šesti a půl milionu obětí.*⁸⁷ Dále tvrdí, že se židovští vůdci chovali příliš úslužně a často sledovali vlastní prospěch a stali se tak dokonce spoluviníky holocaustu. Podle mého názoru není možné takto na danou problematiku nahlížet. Daleko spíše souhlasím s postojem Ruth Bondyové, která posuzuje situaci zdrženlivě a s odstupem. Ve svých memoárech zmiňuje dozorkyni Trudi z tábora Tiefstaak u Hamburku, přidruženému ke koncentračnímu táboru Neuengamme. Jak vzpomíná Bondyová, tato dozorkyně kradla z toho mála, co ženy měly, bezdůvodně je bila a přisluhovala Němcům, přestože to byla česká židovka jako ostatní vězenkyně. Autorka popisuje oslepující nával zlosti, který k ní pocítila, ale zároveň dodává, že souhlasila s těmi, kdo jí těsně po válce nechali bez soudu zmizet do Jižní Ameriky, protože nepokládali české soudnictví za kompetentní soudit skutky Židů za holocaustu.⁸⁸

---

⁸⁷ Arendtová, H., *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Praha, 1995, s. 168

⁸⁸ Ruth Bondyová, R., *Víc štěstí než rozumu*, Praha, 2003, s. 80

5. Náboženský život v Terezíně

5.1 Co rozumíme pod pojmem náboženství

V úvodu této kapitoly bych v krátkosti chtěla představit několik pokusů o definici toho, co vlastně rozumíme pod pojmem náboženství. Je nutné mít na paměti, že termín náboženství je definován tím, jak k němu odborná veřejnost v dané době přistupuje a stejně tak každý autor vytvářející vlastní definici v ní zohledňuje svoji osobnost a své badatelské záměry. Dalším faktorem je, že religionistika jako taková je produktem západní kultury a proto zde byly, zejména v počátcích, patrné výrazné antropocentrické tendence.

Klasik české religionistiky Jan Heller určuje náboženství jako o vztah člověka (ať teoretický, v učení, nebo praktický - v etice a kultu) k tomu, co má vůči němu roli boha.⁸⁹

Americký religionista William Paden upozorňuje, že „*samotné slovo náboženství funguje jako interpretační normující optika. Rozdílné definice vytvářejí rozdílné soubory údajů a různá ohniska zájmu. Náboženství není nezávislým samostatným předmětem zkoumání, na který by se mohl každý jen tak podívat. Je to termín, který si jeho uživatel zvolí pro označení určitého druhu jevů.*“⁹⁰

To znamená, že je důležité, za jaký jev náboženství považujeme a na tento rys se potom zaměříme. Pokud tedy chápeme náboženství jako společenský jev, spojující určitou skupinu lidí, zaměříme se na tento rozměr. Pokud budeme zastávat názor, že základem náboženství je vztah jedince k Bohu, uctívání Boha či konání nezištných skutků pro ostatní, budeme se zaměřovat na jinou skupinu údajů. Vždy se tak jedná o účelový výběr dat z možného nekonečného množství.

Přední světový religionista Jacques Waardenburg sice uznává, že je zde potřeba náboženství definovat, ale tento úkol odsouvá do budoucnosti. Waardenburg dokonce hovoří

---

⁸⁹ Heller, J., Mrázek, M., *Nástin religionistiky (uvedení do vědy o náboženstvích)*, Praha, 1988, s. 14

⁹⁰ Paden, W. E., *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*, Brno, 2002, s. 19

o „krizi pojmu náboženství“ a to nejen ve filozofii, ale i v religionistice samé.⁹¹ Podle jeho názoru :

„Odpověď religionisty na otázku „Co je náboženství?“ zcela obecně zní, že značný počet lidí ve zcela rozdílných kulturách a společnostech, v rozdílných dobách a rozdílných místech se zabýval otázkami, které bychom označili za „náboženské“ a že byli a jsou oddáni fenoménu, který obyčejně označujeme jako „náboženství“. To vše musí být empiricky prozkoumáno dříve, než lze činit obecné výpovědi o náboženství jako takovém.“⁹²

Pavel Říčan, který se zabývá psychologií náboženství, dochází k závěru, že termín náboženství je polysémantický výraz, který má v různých souvislostech různý význam. Lze podle něj proto místo snahy dospět za každou cenu k nějaké „jedině správné definici náboženství“ doporučit užívání tohoto výrazu v různém smyslu a spoléhat na kontext, který umožní dorozumění.⁹³

Já osobně se přikláním k tomu, že není možné náboženství přesně definovat, pokus o definici má však nesporně jisté přednosti.

Za nejvhodnější považuji definici doc. Štampacha, který definuje náboženství jako vztah k numinózní transcendenci. Štampach vysvětluje, že logickým rodem v této definici je lidský vztah k nějakému protějšku. Specifická diferenciací vystihuje tento protějšek, a sice v tomto případě jako numinózní transcendenci.⁹⁴ Klíčový pojem numinózní (numinosum) je pak pojmem, který v religionistice prosadil Rudolf Otto a znamená posvátný, sakrální.

5.1.1. Kryptonáboženství

V souvislosti s Terezínem považuji za důležité zmínit i pojem kryptonáboženství. Tím jsou označovány nenáboženské oblasti nebo pojmy, ke kterým se lidé chovají jako k náboženským. V dnešní době reprezentují takzvané kryptonáboženství pojmy jako

---

⁹¹ Waardenburg, J., Bohové zblízka. Systematický úvod do religionistiky, Brno, 1997. s. 13

⁹² Ibid. Str. 11

⁹³ Říčan, P., Psychologie náboženství a spirituality, Praha, 2007, s. 40

⁹⁴ Štampach, I. O., Náboženství v dialogu: kritické studie na pomezí religionistiky a teologie, Praha, 1998, s. 30

konzum, kariéra, ale třeba i astrologie či sport, které se mohou pro své „vyznavče“ stát jakýmsi náboženstvím.

Výstižným příkladem je například vzpomínka Rudolfa Rodena. Ten píše: *„Naše životy jsou plné menších i větších věr a rituálů, ... čím více jsme kolem sebe cítili smrt, tím větší sílu získávaly takové rituály.“* Dále pokračuje příběhem, ve kterém si jeho manželka při prohlídce v Osvětimi dala prsten s diamantem pod jazyk a pomyslela si: *„ Jestli ho najdou, zemřu, jestli ne, tak nejen že budu žít, ale přežiju.“*⁹⁵

Ruth Bondyová se ve svých memoárech zamýšlí nad tím, zda tyto rituály měly nějaký význam. Píše: *“Svědectví přeživších kreslí zdeformovaný obraz: každý má podivuhodný příběh o talismanu, který střežil, ... o zázraku, který se přihodil. I miliony, které nepřežily, by mohly svědčit, i ony by mohly vyprávět příběhy o talismanech... a přese vše je dostihla smrt.“*⁹⁶

Toto jsou myslím klasické případy, kdy lidé věří, že je nějaká nahodilá událost může spasit, přinést jim štěstí do budoucna. Tato víra je způsobena naprostou neodhadnutelností budoucích událostí, stát se může zkrátka cokoliv, a to již v příští minutě.

Koncentrační tábor Terezín byl uzavřeným společenstvím, a jako takové se řídil svými specifickými zákonitostmi. Adler to vyjádřil tak, že „moc si hrála na osud“.

Uvádí: *„U každého jedince, který vystupuje v dějinách lidí ovládaných a držených v zajetí lze prokázat faktor bezmoci a to i v případě, že je mu přisouzena aktivní role. Chtění všech bytostí má totiž hranici, na níž jejich moc, to znamená schopnost konat, vyústí v bezmoc. Tento faktor nazýváme osudem v dějinách, protože je na člověka seslán, je mu přisouzen.“*⁹⁷ *V normálním společenství je tento faktor někdy vnímán jako božský činitel, vždy ale jako činitel nacházející se mimo lidské společenství. V ghettu Terezín se osud jeví jako lidský zásah, například v podobě rozkazu z Berlína“*⁹⁸.

⁹⁵ Rodenovi, E., a R., Životy ve vypůjčeném čase, Praha 2007, s. 156

⁹⁶ Bondyová, R., Víc štěstí než rozumu, Praha, 2003, s. 50

⁹⁷ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství III, Brno, 2006-2007, s. 11

⁹⁸ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství III, Brno, 2006-2007, s. 20

Dále hovoří o tom, že se všemocný charakter SS stupňoval, jako osud, jenž se stal posvátnou mocností⁹⁹. V prostředí ghetta mělo totiž každé rozhodnutí osudové rysy – přihlásit se dobrovolně do transportu, který byl prezentován jako pracovní, pokoušet se propašovat trochu cenného jídla i přes možná rizika, hlásit se vůbec k něčemu dobrovolně? To vše byla dilemata, kterým museli vězňové čelit a činit závažná rozhodnutí při neskutečně malém počtu vstupních informací. To vedlo k tomu, že role osudu měla až mytické rozměry a v situaci, kdy lidský život prakticky nic neznamenal, vystupovala táborová komandatura v podstatě vůči vězňům v roli Boha, když rozhodovala o jejich bytí či nebytí. Právě v této situaci je dle mého názoru vhodné hovořit v souvislosti s náboženstvím o duchovním odporu. Dalo by se namítat, že víra v Boha představovala jakýsi útěk do vnitřního světa, ale právě to bylo podle mého soudu vzepřením se stávajícímu řádu a odmítnutím norem, které v těchto zvláštních podmínkách platily.

5.2 Role židovské náboženské obce v před začátkem nacistické perzekuce

První světová válka s sebou přinesla významné změny. Židovská náboženská obec v Československu v této době ztrácela mnoho ze svých původních pozic. Židé, kteří již předtím patřili ke společenství spíše ze zvyku, z rodinné tradice, nyní judaismus hromadně opouštěli. Fleischmann poznamenává, že například pro mnohé hospodyně bylo za války nemožné udržovat košer domácnost a po konci války se ke kašrutu už jednoduše nevrátili.¹⁰⁰ Tento příklad podle mého názoru dobře ilustruje rozvolnění vazeb mezi jednotlivcem a komunitou ke kterému došlo, protože něco takového by o několik let dříve nebylo možné. U mnoha Židů bylo náboženství nahrazeno židovským nacionalismem, který získával stále více přívrženců.

---

⁹⁹ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství III, Brno, 2006-2007, s. 20 - 22

¹⁰⁰ Fleischmann, G., The religion congregation, 1918- 1939, In: Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III., Philadelphia, 1984, s. 277

Právní status židovských komunit na území nově vzniklého státu byl určen dvěma různými právními systémy. Čechy, Morava a Slezsko přejaly starý rakouský systém, zatímco Slovensko a Podkarpatská Rus pokračovaly v systému zděděném po Maďarsku, jehož byly před rokem 1918 součástí.¹⁰¹ Příslušnost k židovské náboženské obci v místě bydliště byla automaticky povinná. Členství, které s sebou neslo i nutnost platit individuálně vyměřené příspěvky na činnost obce, mohlo být ukončeno pouze smrtí, změnou bydliště nebo oficiálním zřeknutím se judaismu. Základní povinností obcí bylo zajišťovat náboženské potřeby svých členů a zřizovat a podporovat instituce potřebné pro tyto účely. Fleischman uvádí, že rozdělení správních jednotek bylo ponecháno místním samosprávám¹⁰². Tímto bylo bráno příliš mnoho ohledů na místní zájmy a vzniklo neúměrně mnoho obcí,¹⁰³ které v konečném důsledku nebyly schopny fungovat.¹⁰⁴ Později bylo proto nutné přistoupit ke slučování obcí, toto se dělo někdy na žádost samotných představitelů obce, jindy to však vzbudilo nevoli, zejména když takto zanikaly obce s dlouhou tradicí.

Každá obec měla své volené představitele, kteří se zabývali vnitřními záležitostmi obce a také fungovali jako její reprezentanti navenek. I v židovských obcích se tak projevil obecné demokratizační trendy doby.

Nejdůležitější roli v rámci náboženské obce zastával i nadále rabín. Fleischmann upozorňuje na zákon z roku 1890, kterým bylo ustanoveno, že funkce rabína je základní součástí všech kongregací, vláda měla právo dohlížet na jejich jmenování a bylo explicitně

---

¹⁰¹ Fleischmann, G., *The Religious Congregation*, In: Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., *The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III.*, Philadelphia, 1984, s. 276

¹⁰² Teritoriální rozdělení bylo provedeno Ministerským výnosem – v Čechách 10. března 1893, na Moravě 15. června 1891 a ve Slezsku 12. prosince 1892

¹⁰³ Čechy, které měly v 90. letech 19. století 92, 745 obyvatel hlásících se k židovské víře, byly rozděleny na 206 kongregací, zatímco Morava s 44, 245 Židy byla rozdělena do pouhých 60 kongregací a Slezsko s 11, 988 Židy dokonce na pouhých 10.

¹⁰⁴ Fleischmann, G., *The Religious Congregation*, In: Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., *The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III.*, Philadelphia, 1984, s. 277

uvedeno, že způsob, jakým vykonával své funkce, se týkal i zájmů státu.¹⁰⁵ Každá obec musela mít tedy svého rabína, pouze ve výjimečných případech mohl rabín spravovat dvě nebo více obcí zároveň. Co se týče povinného vzdělání rabínů, situace se velmi různila. Základním požadavkem stran sekulárního vzdělání bylo osm tříd střední školy s dobrým prospěchem u závěrečných zkoušek. Požadavky na vzdělání v oblasti náboženství byly v podstatě ponechány na rozhodnutí obcí. Některé proto požadovaly, aby byl jejich rabín absolventem rabínského semináře, jiným postačilo absolvování ješivy či soukromá ordinace kvalifikovaným rabínem. Některé obce byly ochotné i k velkým kompromisům, pokud potřebovaly obsadit své rabínské místo.

Role rabína se zásadně proměnila již s josefínskými reformami. Rabíni proto v této době nezastávali primárně ani pozici tradičních náboženských učitelů, to proto, že způsob výuky běžný v minulosti – detailní studium náboženských spisů, bylo často nahrazeno hodinami náboženství v sekulárních školách, ani soudců, protože pouze v nepříliš častých případech rozhodovali v otázkách týkajících se náboženského práva. Povinností, která zůstala zachována, bylo vedení pravidelných bohoslužeb a náboženských obřadů jako obřízka, bar micva, svatba a pohřeb. S tím souvisela povinnost vést matriky se záznamy o narozeních, svatbách a úmrtích.

5.3 Rabín Richard Feder a jeho role v Terezíně

Deportace do Terezína se pochopitelně nevyhnula ani duchovním autoritám. Rabín Richard Feder je řazen k nejvýznamnějším osobnostem, které prošly terezínským ghettem¹⁰⁶. Narodil se ve Václavicích u Benešova do početné venkovské rodiny, ve které se mluvilo česky. Tyto

---

¹⁰⁵ Fleischmann, G., The Religious Congregation, in In: Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III., Philadelphia, 1984, s. 282

¹⁰⁶ Jelínek, Z., Richard Feder a terezínské ghetto, In: Kárný, M., Blodig, V., (eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992, s. 102

okolnosti, jako by ho předurčovaly k tomu, že se stal velkým zastáncem českožidovské asimilace. Svými články přispíval do Českožidovského kalendáře. Považoval se za českého vlastence a židovství chápal kulturně a nábožensky. Po maturitě na akademickém gymnáziu v Praze studoval rabínský seminář a filozofickou fakultu ve Vídni. Jako rabín působil nejprve v Kojetíně, poté v Roudnici a v Lounech. Od roku 1917 strávil dvacet let v Kolíně. Mimo svých rabínských povinností zde byl také profesorem na obchodní akademii, kde vyučoval němčinu a německou korespondenci.

Do terezínského transportu byl zařazen spolu s ostatními kolínskými židy 13. června 1942. Ve své duchovní a pedagogické činnosti pokračoval i zde. Mimo to zde oddával a prováděl pohřby, jak nejdůstojněji jen bylo možné. Podle vzpomínek pamětníků navštěvoval i terezínskou školku, kde se k dětem choval velmi bezprostředně a přístupnou formou jim vyprávěl příběhy z židovské historie. Důležitost toho to počínání dokládá vzpomínka z knihy Zuzany Peterové, kdy jedno z dětí vzpomíná, jak je rabín přišel navštívit. Nejprve se se všemi seznámil a poté se zeptal, na co si budou hrát. Volba padla na nejoblíbenější hru - na vojáky. „*Rabín se smál, hvězdu si nějak přišpendlil na svrchník a začal nám vyprávět o dávných bitvách z dob Mojžíšových. Když dovyprávěl, přihlásila se Anička. Chtěla vědět, jestli tehdy měli všichni vši.*“ Rabín pohotově odpověděl „*Myslím, že neměli, Aničko. Tenkrát neměli Terezín.*“¹⁰⁷

Děti, prakticky vyrůstající v ghettu se těmto podmínkám již přizpůsobily tak, že si jiný svět dokázaly jen těžko představit. Rabín Feder je tak skrze tyto příběhy nejen seznamoval s židovstvím, ale zároveň jim, stejně jako dospělým, dodával naději. „*Až pokvetou znovu*

---

¹⁰⁷Peterová, Z., Rabín Feder, Praha, 2004, s. 89-88

*kaštany, tak už budeme jako za dob Mojžíše. Nebude ani Terezín ani vši. Půjdeme domů. Ke svým hračkám, hrám i škole.*¹⁰⁸

Ačkoliv nezastával žádnou pozici v rámci samosprávy, měl rabín Feder v ghettu rozhodně mimořádnou pozici, kterou získal díky své osobnosti. Svůj vliv či kontakty často používal i ve prospěch jemu zcela neznámých lidí. Jeden pamětník například vzpomíná na nadaného violoncellistu, jemuž rabín Feder, poté co se přesvědčil o jeho talentu a upřímné touze cvičit, zajistil místo v truhlárně, kde byly jeho prsty v teple a bezpečí. Dokonce mu dokázal zajistit desku ve tvaru violoncella, na které byly zvláštním způsobem připevněné tenké provázky jako struny.¹⁰⁹ Jednomu ze svých známých zase zajistil papír a tužku, což byl v Terezíně hotový poklad. Tak vznikly kresby, které dodnes dokumentují skutečnou situaci v ghettu.¹¹⁰

5.4 Projevy religiozity v Terezíně

Jak již bylo řečeno, ghetto Terezín rozhodně nepředstavovalo normální podmínky. Druhá kapitola této práce popisuje stoupající represe, kterým museli jednotlivci čelit. Myslím, že zlomem pak právě byla deportace do Terezína, popřípadě u těch méně šťastných rovnou do vyhlazovacích táborů na východě. Někteří lidé neunesli tíhu cesty do neznáma, a proto před deportací volili raději sebevraždu. To dokládá, za jak zlomovou událost to bylo považováno, v takovýchto mezních situacích se lidé častěji obracejí k víře.

Je nutné mít na paměti, že nedobrovolní obyvatelé Terezína netvořili žádné ucelené společenství. Byli zde lidé různého společenského postavení, věku a duchovního založení. Nespojvalo je ani židovství, protože mnozí z nich byli vychováni jako křesťané a o svém židovském původu neměli ani tušení.

---

¹⁰⁸ Peterová, Z., Rabín Feder, Praha, 2004, s. 89-88

¹⁰⁹ Peterová, Z., Rabín Feder, Praha, 2004, s. 84-85

¹¹⁰ Peterová, Z., Rabín Feder, Praha, 2004, s. 90

5.4.1 Vnější projevy

Každé náboženství má soubor norem, které jsou pro jeho vyznavače závazné. Každé náboženství má také jinou míru ritualizace a formalizace. K provádění rituálů pak mohou sloužit různé předměty, které se kvůli svému účelu pokládají za svým způsobem posvátné a je jim prokazována náležitá úcta. Myslím, že zajímavou otázkou, související s těmito vnějšími projevy je, kde se vlastně v Terezíně vzalo tolik bohoslužebných předmětů. Poměrně časně bylo, že si s sebou věřící brali sidury nebo tfilin, to bylo ale vše. Situaci osvětluje Toman Brod, který poznamenává, že v Berlíně povolili nacisté jedinou oficiální židovskou organizaci, kterou nazvali „Reichsvereinigung der Juden“, říšské sdružení židů. Této instituci byla přidělována ta část židovského majetku, o který neměli nacisté zájem. Z těchto prostředků smělo „říšské sdružení“ (ale snad i pražská náboženská obec) zásobovat některá ghetta, možná i v Lodži a ve Varšavě, ale určitě v Terezíně. Šlo o starý nábytek, knihy, bohoslužebné rekvizity, hudební nástroje, sportovní náčiní, léky a podobně.¹¹¹

5.4.1.1 Slavení svátků

Každé náboženství se projevuje mimo jiné v oslavách pro dané náboženství významných dnů. Je pochopitelné, že význam a interpretace svátků se v různých dobách lišila.¹¹² Svátky jsou naplňovány novým obsahem a mění se i jejich význam pro věřící.

Adler posuzuje situaci v Terezíně tak, že : *„Ať už hodnotili vězni svůj osud jakkoliv, málokdy v toho vyvozovali převratné závěry... Pobytem v táboře tudíž židovství jen těžko získávalo skutečné přívržence. Kdo chtěl již předtím židovství uniknout, toužil po tom nyní ještě rozhodněji. Kdo se k němu obracel již dříve, ať již jakýmkoliv způsobem, zřídka viděl nutnost svůj vztah měnit.“*¹¹³

Podle mého názoru se však toto tvrzení týká jen jakýchsi dvou vyhraněných pólů v rámci židovské společnosti. Je jasné, že většina lidí, odmítajících judaismus z přesvědčení, či naopak hluboce věřících setrvala i v těchto podmínkách na svých pozicích. Přesto si

¹¹¹ Brod, T., Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989, Praha, 2007, s. 110

¹¹² Takto se například svátek Chanuka stal jakousi odpovědí na slavení křesťanských Vánoc

¹¹³ Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství III., Brno, 2006-2007, s. 64

myslím, že byla v Terezíně nemalá skupina těch, kteří byli formálně příslušníky židovské obce, avšak byli v podstatě nábožensky indiferentní. V předválečném období se účastnili náboženského života, ovšem bez hlubšího prožívání víry a v návštěvách synagogy viděli spíše cosi jako společenskou povinnost. V Terezíně znamenala účast na bohoslužbě často nemalé oběti, pro které by se těžko někdo rozhodl jen ze zvyku.

Na nevhodnost primitivních místností, v nichž se konaly tyto bohoslužby, vzpomíná například Emil Utitz, který je popisuje jako stísněné prostory, ve kterých bylo v létě tíživé vedro a v zimě řezavý chlad, dále zde byly doslova návaly lidí, pro které mohla jen malá část těch, kteří byli natěsnáni v nepohodlných lavicích sedět, zatímco ostatní museli stát, někdy i venku na chodbách, kde mohli sotva něco slyšet a vidět.¹¹⁴ Přesto bylo tito lidé ochotni přijít.

Nemyslím tudíž, že je reálné, aby vliv této tragické doby nepřinesl žádné změny v prožívání religiozity. Jak už bylo zmíněno, znamenala účast na bohoslužbě jisté oběti, proto je myslím si možno hovořit o jakési větší „opravdovosti“. Jak vzpomíná rabín Feder :

„Ty bohoslužby ve sklepech a na půdách působily-jako kdysi bohoslužby v katakombách-mohutným dojmem na kazatele i na návštěvníky. Nezapomenu nikdy na Den smíření v roce 1943 na půdě Hannoverských kasáren. Modlitebna byla přeplněna. Předě mnou se tu tísnilo mnoho lidí, mezi nimi sta žen. Všechny v jednoduchých šatech a v prostém šátku na hlavě. ...Tyto dnes udřené židovské dělnice snášely své utrpení s úžasným klidem a měly jen jedno vroucí přání, aby byla válka brzy skončena a aby se zase sešly ve zdraví se svými dětmi, rodiči, bratry a sestrami...“

Na stejnou událost vzpomíná i paní Vili. Ta pocházela z rodiny, která před válkou navštěvovala synagogu jenom na takzvané Vysoké svátky. Jednalo se hlavně o společenskou příležitost, jak říká:

„na tyto dny se celá naše rodina pečlivě připravovala. Služky musely mnoho dní předtím vydrhnout každý kout a naleštit stříbrné sváteční příbory. Kuchařka se před každým Novým rokem modlila, aby nezkazila novoroční kachničku. A švadlena? Dlouho před termínem

---

¹¹⁴ Utitz, E., Psychologie života v terezínském koncentračním táboře, Praha, 1947, s. 52-53

zkoušela a šila nové šaty i pláště. Náš kožešník k tomu nachystal efektní kožešinový límec a modistka odpovídající klobouk.

Hlavní starostí, s trochou nadsázky, bylo, jaké zvolit šperky a brože. S tím prudce kontrastoval Nový rok roku 1943, paní Vili pokračuje :

„Na půdě se nás sešlo mnoho. Rozhlédla jsem se, místo klobouků obyčejné šátky. Místo kožešinových límců chatrné šály. Místo elegantních šatů prosté pláště. Rabín jakoby četl moje myšlenky. Řekl: „Sešli jsme se tady bez jakékoli vnější okázalosti, zato silnější v naší jednotě...“

Je evidentní, že při těchto obřadech zažívali lidé silný pocit sounáležitosti a pocitu že společně čelí nepříznivému osudu. Na druhou stranu se náboženský život v Terezíně pochopitelně netýkal všech. Silné duchovní osobnosti pokračovaly ve své práci a dokázaly oslovit i mládež. Podle vzpomínek se zdá, že to však byli spíše lidé, kteří znali „své“ rabíny již z předválečného období, přestože někdy navštěvovali se svými rodiči synagogu jen na Vysoké svátky.

Většina pamětníků se shoduje, že byl důležitý význam obřadu, ne jeho bezvadná forma. Například Henry Adler při vyprávění o své bar micva vzpomíná, že byla použita tištěná Tóra, což jak všichni přítomní věděli, nebylo košer.¹¹⁵ Stejně to bylo například s pesachovými macesy nebo chanukí, vyrobenou z větviček, které našly dívky při práci na poli.

5.2.1.1.1 Aktualizace svátků, význam pro zúčastněné

Jak uvádí Holm, náboženství jako systém dávající smysl propůjčuje obtížně pochopitelným projevům význam, nebo je alespoň činí pro jedince nějak přijatelnými.¹¹⁶ Je tedy pochopitelné, že si lidé v Terezíně židovské svátky, často pocházející z dob antiky, aktualizovali. Některé, jako například Pesach, jehož hlavním motivem je útěk z Egypta a Boží zaslíbení, k tomu přímo vybízí. Například Josef Cipin vzpomíná, na to, jak se

---

¹¹⁵ Henry Adler, int. n. 27689, segment 21, databáze Malach

¹¹⁶ Holm, N. G., Úvod do psychologie náboženství, Praha, 1998, s. 20

obyvatelé ghetta snažili uspořádat seder a připodobnit příběh z Hagady ke své vlastní situaci. Toto bylo prodchnuto silnou vírou, že i oni budou nakonec osvobozeni.¹¹⁷

Stejně tak i slavení ostatních náboženských svátků dostalo v Terezíně jiný význam. Rothkirchen hovoří o tom, jak se podle svědectví pamětníků již v prvním týdnu prosince 1941 konaly kamarádké večery v podkrovních a jiných ubikacích, ve tmě anebo za svitu jediné svíčky. V této atmosféře se slavily i první chanukové svátky, kde zazněly projevy žalu a zármutku nad ztrátou svobody, kterou pocítovali první příchozí. Pořad večera se uskutečnil v provedení pěveckého sboru pod vedením kantora synagogálního chóru v Teplicích-Šanově. Tento a jiné pěvecké sbory se staly později nerozdílnou součástí obřadu a obsahem při slavení židovských svátků, které se konaly ve všech kasárnách a v nouzových modlitebnách.¹¹⁸

Význam, který mělo slavení židovských svátků pro lidi nedobrovolně držené v ghettu Terezín, zmítaných neustálými obavami o další osud svůj a svých blízkých, myslím nejlépe vystihuje Garry Fabian, který hovoří snaze vytvořit pocit normality v nenormálních podmínkách.¹¹⁹

5.4.1.2 Dodržování kašrutu

Kašrut je označení pro soubor pravidel týkajících se rituální čistoty jídel. Tento soubor je odvozen z pravidel určených v Tóře a poté dále rozpracovaných rabínskou tradicí.¹²⁰ Pro ty, kdo se chtěli i nadále stravovat košer, bylo v Terezíně asi nejzásadnějším problémem dodržování zákazu konzumace vepřového masa, dále pak masa, které nebylo rituálně zbaveno krve a požadavek oddělovat maso a mléko.

---

¹¹⁷ Josef Cipin int. n. 10122, segment 85, databáze Malach

¹¹⁸ Rothkirchen, L., Duchovní odpor v Terezíně, Tereziňské studie a dokumenty, Praha, 1997, s.117, op.cit., Weiss, A., Musikleben in Theresienstadt, Wien 1968, Kuna, M., Hudba na hranicích života, Praha 1990

¹¹⁹ Garry Fabian int. n. 19572 segment 76, databáze Malach

¹²⁰ jedná se o velmi složitou problematiku, pro základní orientaci např. Paul Spiegel : Kdo jsou Židé, Brno, 2007

Tento, z vnějších náboženských projevů snad nejvíce pevné vůle vyžadující projev, zachytila vzpomínka rabína Federa : „*V Terezíně bylo mnoho pravověrných židů, kteří byli tak pobožní, že nejedli maso, ani paštiky, ani salám. Raději hladověli. Pro ně byla později zřízena bezmasá kuchyně.*“¹²¹

Tento přístup byl ale poměrně extrémní, v judaismu platí pravidlo, že nejdůležitější povinností je záchrana lidského života, toto má přednost před dodržováním jakýchkoliv náboženských povinností. Výjimku tvoří porušení tří zákazů a to vraždy (čímž je myšleno i to, když člověk způsobí nepřímo smrt jinému) smilstva a rouhání se Bohu.

Pochopitelně zde záleží na interpretaci, na tom, co konkrétní člověk již považuje za ohrožení života. Pamětnice Regina Buchanan vzpomíná, že když nastal Jom Kipur, řekl rabín svým souvěrcům, že se nemusí postit. Nemají dost jídla, cokoli mají, mohou tedy sníst a bude to v pořádku.¹²²

5.4.2 Vnitřní religiozita

V souvislosti s vnitřní religiozitou používáme také termín spiritualita. Říčan hovoří o jakési polarizaci, ke které dnes dochází v našem sociokulturním okruhu mezi spiritualitou a náboženstvím. Tato polarita se dá popsat jako individuální versus instituční, kdy je spiritualita chápána jako záležitost individua, jeho prožívání a jednání, zatímco náboženstvím se rozumí vnější formy jako instituce, rituály a nauky.¹²³

Projevy vnitřní religiozity jsou již ze své podstaty velmi těžko postižitelné. Lidé, prožívající mezní zkušenost často nevědí, jakým způsobem o svých zážitcích hovořit, tyto zážitky jsou ostatním nesdělitelné. Popřípadě když tato zkušenost odezní, mají někdy tendenci své pocity zapomenout.

---

¹²¹ Feder, R., Židovská tragedie: dějství poslední, Kolín, 1947, s. 68

¹²² Toto se odehlálo v Lodži, Regina Buchanan int. n. 1587, seg. 74, databáze Malach

¹²³ Říčan, P., Psychologie náboženství a spirituality, Praha, 2007, s. 50

O vnitřních náboženských prožitcích, pokud se nám nezachovala ve svědectví pamětníků, se můžeme pouze dohadovat z vnějších projevů. Tím mám například na mysli již dříve zmíněnou situaci, kdy se lidé ze svého vnitřního přesvědčení rozhodli raději hladovět.

5.5 Projevy vztahu samosprávy k náboženství v Denních rozkazech

Jak uvádí Trunk, v rámci nacistické koncepce židů jako zvláštní rasy a ne lidí určité víry, nemohly Židovské rady na okupovaných územích fungovat jako předválečné kehily. Náboženský rozměr měl být naprosto eliminován. Svědčí o tom například nařízení, podle kterého musela Krakovská obec změnit svůj předválečný název Jüdische Kultsgemeinde na Jüdische Gemeinde. Rady měly za povinnost reprezentovat všechny židy, rasově čisté i míšence, nehledě na jejich vyznání.¹²⁴

Tento vztah samosprávy můžeme nejlépe posoudit z dochovaných Denních rozkazů, později nazvaných Sdělení samosprávy.

Prvním dokladem je denní rozkaz ze 4. 3. 1942, který obsahuje nařízení o způsobu ohlašování narození. Mimo jiné je zde uvedeno, že osm dní po narození musí být dítěti dáno jméno. Oznámení o narození má být podepsáno pomocníkem při narození (porodní asistentka), dvěma svědky, kteří byli přítomni obřízce a otcem nebo matkou dítěte.¹²⁵ Je tedy jasné, že se jaksí automaticky počítalo s dodržováním obřízky, rovněž pojmenování dítěte do osmi dnů odkazuje k židovské tradici, kdy je dítě právě po uplynutí této doby pojmenováno.

Dalším záznam týkající se náboženství pochází z 1. 5. 1944 a sděluje se v něm, že pomocná organizace ve Švédsku zaslala do ghetta 30 balíků macesů, které byly přiděleny do

---

¹²⁴ Trunk, I., *Judenrath. The Jewish councils in Eastern Europe under nazi occupation*, Lincoln, 1996, s. 187

¹²⁵ Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J. (eds.), *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945*, Praha, 2003, s. 107, TB 66

zdravotnictví jako dietní strava.¹²⁶ Na první pohled se zdá, že jde o ignorování náboženských příkazů, když zde ani není oznámena možnost výměny macesů za normální stravu. Je ovšem nutné si uvědomit, že v roce 1944 připadal první den Pesachu na 8. 4., patrně tedy zásilka nedorazila včas nebo byla zdržena německou byrokracií.

Sdělení z 17.9. 1944 obsahuje blahopřání k Novému roku a výzvu, ať si je každý vědom své zodpovědnosti vůči společenství. V druhé části je rozepsán seznam bohoslužeb k Novému roku a Dni smíření. Bylo pamatováno i na pracující, pro které začínají v 5.30 a končí nástupem do práce, pro ostatní v 8 hodin. Třetí část obsahuje seznam proslovů¹²⁷, které mají být proneseny 20. 9. 1944 v 19.30 u příležitosti Nového roku na téma „Příští úkoly“. Ze zásilek Mezinárodního červeného kříže pak dostali obyvatelé Terezína v předvečer Nového roku mimořádné přídavky. Z tohoto je vidět, že se Rada starších snažila vyjít věřícím maximálně vstříc tak, aby se bohoslužeb mohli zúčastnit i lidé, kteří v tuto dobu běžně pracují.

---

¹²⁶ Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J, (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 436, MT

¹²⁷ V Hlavní 1 – Leo Baeck a Otto Zucker, v Pekařské 2 Karel Schliesser a Robert Stricker, v Dlouhé 5 Benjamin Murrelstein a Jo Spier, v Hlavní 22 František Weidman a Paul Eppstein Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J, (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 467

6. Předávání vědomí židovské identity v podmínkách ghetta

6.1 Výchova a vzdělávání dětí v Terezíně

Na vzdělání byl v judaismu vždy kladen velký důraz. Jak uvádí Stemberger, jako v žádném jiném náboženství je v judaismu dokonce „učení“ povinností. Jedná se o příkaz založený na slovech Dt 6,6 – 7 : „ A tato slova, která ti dnes prikazuji, budeš mít v srdci. Budeš je vštěpovat svým synům a budeš o nich rozmlouvat, když budeš sedět doma, nebo půjdeš cestou, když budeš uléhat nebo vstávat“. Právě tento text bývá považován za zásadní z hlediska z něho vyplývající povinnost učit se.¹²⁸ Toto se pochopitelně týká učení ve smyslu studia a předávání náboženské tradice, přesto zůstal důraz na vzdělání zachován i u sekularizovaných rodin.

O děti a mládež v Terezíně se přímo staralo jedno z oddělení samosprávy. Původně péče o děti spadala pod zdravotnické oddělení, později vznikla sekce Péče o mládež, kterou vedl Egon Redlich. Krátce po vzniku ghetta byly děti do 12 let ubytovávány společně se svými matkami v takzvaných Drážďanských kasárnách, chlapci nad 12 let potom s muži v Sudetských kasárnách. Po počátečních diskuzích bylo rozhodnuto, že jedinou možností je kolektivní výchova, to proto, aby mohli mít vychovatelé na mládež co nejvýrazněji působit. Snažili se prosazovat zásady kamarádství a vštěpovat dětem morálku, což bylo v případě společného ubytování s často nemocnými či rezignovanými dospělými vězni obtížné.

Jak uvádí Petřík, v bývalé terezínské škole, budově označené L 417, byl umístěn domov 10-16letých chlapců, v L 410, bývalém důstojnickém pavilonu domov 10-16letých dívek, v L 414 německá a rakouská mládež, v L 218 chlapci ve věku 16-18 let (zde byl takzvaný

---

¹²⁸Nosek, B., Dramohorská, P., Židovské tradice a zvyky, Praha, 2010, s. 69, op. cit dle Stemberger, G., Jüdische religion, s. 42

učňovský domov) a v L 318 a v Q 609 byly umístěny děti do 10 let.¹²⁹ Použití písmen vysvětluje Toman Brod : „Protože půdorys Terezína tvoří buď rovnoměrné, nebo příčné ulice, jejich pojmenování bylo jednoduché – L neboli „Länge“ a Q neboli „Querre“.“¹³⁰

V jednotlivých budovách se utvářely menší jednotky, takzvané „heimy“. Pod pojmem domov se tedy míní užší kolektiv, zpravidla 30-50 dětí. Každý těchto z domovů měl svého vedoucího¹³¹, jehož metody a to, kterou ideologii vlastně chtěl dětem předávat, závisely na jeho osobnosti, přístupu a zkušenostech. Některé z domovů fungovaly na demokratických principech jako samosprávné, jiné měly pevné vedení.

Návštěvy dětí u jejich rodičů organizovalo oddělení Péče o mládež, jak je uvedeno v Denním rozkaze Rady starších z 16. 2. 1942. Zde je dále nařízeno, že se tyto návštěvy konají o nedělích a rodiče jsou o nich vyrozuměni. Návštěva trvá dvě hodiny a rodiče musí dbát pokynů doprovázejících osob, jinak nebudou návštěvy povolovány.¹³² Z tohoto nařízení je patrné, že rodiče v podstatě ztratili možnost výrazněji ovlivňovat své potomky žijící v domově. Na druhou stranu samospráva nikdy nevyvíjela nátlak na to, aby zde byly ubytovány všechny děti, některé z nich tak po celou dobu bydlely u některého z rodičů nebo u příbuzných. Záleželo tedy na rozhodnutí rodičů, domovy měly však své nesporné výhody.

Hlavním úkolem terezínské samosprávy se stalo přežití co největšího počtu dětí, jak vzpomíná například Toman Brod :

*„Protože židovská rada neměla dost prostředků, aby usnadnila život v ghettu všem vězňům, musela rozhodnout o svých prioritách. Volba padla jednoznačně na děti a mládež – v nich spatřovali činovníci samosprávy šanci pro vzkříšení židovského společenství, naději pro budoucnost židovského národa v zaslíbené palestinské zemi.“*¹³³

---

¹²⁹ Petřík, O., Mládež v Terezíně: literární odkaz, Praha, 1985, s. 1

¹³⁰ Brod, T., Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989, Praha, 2007, s. 113

¹³¹ V terezínské terminologii se vžíly pojmy madrid nebo betreuer (betreuerka)

¹³² Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J. (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 96 TB 53

¹³³ Brod, T., Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989, Praha, 2007, s. 107

Dalším důkazem je denní rozkaz rady starších již z 25. 12. 1941, kde je mimo jiné nařízena nutnost hospodařit s uhlím. Vytápěny smí být pouze dílny, kanceláře a strážnice (což jsou ovšem místnosti související z prací) z ubytovacích prostor pak ambulance, pokoje nemocných a dětské pokoje, a to na teplotu 15-18 stupňů. V ostatních pokojích se smí topit až při venkovní teplotě 2 stupně Celsia a to na 12 stupňů.¹³⁴ Pokud by tedy bylo dítě ubytováno s dospělými, tyto výhody automaticky ztrácí. Co tyto podmínky často znamenaly pro starší vězně myslím není nutné dále rozvádět.

Velmi důležité bylo, aby po osvobození nebyla léta, které mládež strávila v Terezíně, považována za ztracená. Snahou tak bylo připravit mladé lidi na opětovný život v normálních podmínkách. Navíc byla nečinnost mladých lidí a to že jim chybí smysluplné trávení volného času považováno za potenciálně nebezpečné, to z toho hlediska, že potom bylo těžší udržet řád a disciplínu. Dá se říci, že celý systém péče o mládež byl založen na praktických potřebách. Zpočátku šlo jen o prostý dozor, postupně se ustavil propracovaný systém se svými výchovnými úkoly. Každý domov měl svůj denní rytmus, který měl dětem vštípit řád a patrně i jakýsi pocit jistoty. Makarová uvádí, že programy pro děti byly většinou připravovány oddělením Péče o mládež, společně s oddělením pro volný čas (Freizeitgestaltung), existovaly však i programy podnícené dobrovolníky zvenčí, tajné komunistické přednášky, nebo semináře pro sionistické instruktory. Protože byla výuka oficiálně zakázána¹³⁵, používaly se výrazy jako „aktivity volného času“ nebo „domácí úkoly“.¹³⁶

---

¹³⁴ Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J, (eds.), *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945*, Praha, 2003, s. 63, TB 10

¹³⁵ Zákaz platil od roku 1941, kdy bylo židovským dětem zakázáno vzdělávání, tento zákaz nebyl zrušen, proto byl v platnosti i v ghettu

¹³⁶ Makarova E., Makarov, S., Kuperman, V., *Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941 – 1945*, Praha, 2002, s. 63

6.2 Předávání „židovství“ v náboženském smyslu

Mnoho českých židů patřilo před válkou k takzvaným asimilantům, byli mezi nimi aktivní propagátoři, kteří chápali své židovství jako náboženskou odlišnost, ale i lidé, kteří o svém židovství buď ani nevěděli, nebo se k němu nehlásili. Potomci těchto rodičů se pak s židovským náboženstvím setkali v Terezíně poprvé. Myslím, že je kvůli podmínkám, za kterých se s ním seznámili pochopitelné, že je jen velmi těžko oslovilo a bylo jim ve většině případů naprosto cizí.

Jak vzpomíná jeden z chlapců: „*Naši rodiče, to byly ty pravé oběti. My mladí jsme mysleli na fotbal anebo na to, co dostaneme k obědu, ne na to, že se blíží konec světa, anebo kde je Pánbůh. My jsme mysleli jen na život z týdne na týden.*“¹³⁷

Je tudíž logické, že pokud docházelo k identifikaci s židovstvím až v Terezíně, oslovilo děti a mladé lidi spíše ve své národnostní formě. Například pamětníci vzpomínají nejvíce na své vychovatele z domovů. Jednak jim byli věkově mnohem blíže, než náboženské autority, které je případně připravovaly na bar micva, a mohli se tak s nimi mnohem snadněji identifikovat. Mladí vychovatelé s nimi trávili nepoměrně více času a mohli je tak výrazně formovat. Toman Brod vzpomíná, že skoro všichni vychovatelé, vyjma profesora Eissingera, byli mladí lidé, kteří sotva překročili dvacátý rok svého věku, ale přesto se „betreueři“, nehledě na to, že jim hoši tykali a oslovovali je křestními jmény a někdy dokonce i přezdívkami, těšili zcela přirozené a nezpochybňované autoritě.¹³⁸

Pokud jsem měla možnost zjistit, náboženská výchova nebyla, na rozdíl od pedagogické v Terezíně žádným způsobem organizována. Dokládá to například zpráva o činnosti v dětském domově z 26. listopadu 1942, která referuje o práci vychovatelů: „*Všeobecně lze říci, že poměry v tomto domově jsou uspokojivé....vychovatelky jsou dobré, vzhledem*

¹³⁷Bondyová R., *Minulost neuplynula, Terezínské studie a dokumenty*, Praha, 2002, s.52, op. cit.dle Thelma Gruenbaum Nešarim-From Terezin to Zvanovice, privat edition 1993 George Repper (1930)Nešarim, s.60

¹³⁸Brod, T., *Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989*, Praha, 2007, s. 114

*k duchovní úrovni, vesměs však špatné vzhledem k úrovni znalostí židovských tradic.*¹³⁹ Věk vychovatelek se přitom pohyboval v rozmezí 18-20 let.

V Denním rozkaze z 30. 3. 1942 je uveřejněna výzva, aby se v osobní kanceláři přihlásili všichni, kdo jsou schopni vyučovat náboženství.¹⁴⁰ Tato výzva však byla uveřejněna pouze jednou, na rozdíl od pravidelně opakujících se snah nalézt dostatek specializovaných řemeslníků, vychovatelů a zejména holičů a kadeřnic.

Zdá se tedy, že náboženská výchova byla spíše osobní otázkou, pokud měli rodiče zájem o její zprostředkování, obrátili se na některou z náboženských autorit v Terezíně.

6.2.1 Obřady bar micva v Terezíně

Obřad bar micva se řadí mezi takzvané přechodové rituály¹⁴¹. Tyto iniciace jsou obecně vykládány jako přechod do nové životní fáze. Po jejich absolvování je jedinec přijat do náboženské pospolitosti, nebo uvnitř ní získá zvláštní status.

Bar micva znamená v překladu syn přikázání. Židovské děti jsou již odmala vychovávány podle zásad judaismu, ale teprve po obřadu bar micva se chlapec stává nábožensky plnoletým a zavazuje se vědomě dodržovat všechny příkazy.¹⁴² Obřad připadá na první šabat po chlapcových třináctých narozeninách. Nedílnou součástí je první vyplnění, nyní již povinnosti, a to přečítat z Tóry. Chlapec také začne používat modlitební řemínky a je počítán mezi deset dospělých mužů, kteří jsou potřeba ke společným modlitbám.

Pamětník Henry Adler, který jako předválečné vyznání uvádí ortodoxní, odpověděl na otázku, zda zde byly nějaké snahy udržovat náboženství, že ne a dodal, že jeho jediným

¹³⁹Makarova E., Makarov, S., Kuperman, V., Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941 – 1945, Praha, 2002 Roubíčková, E., Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu, Praha, 2009, s. 63

¹⁴⁰Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J. (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s.126, TB 88

¹⁴¹Tento termín (v originále rites de passage) začal jako první používat Arnold van Gennep, který je autorem stejnojmenné knihy (vydána v roce 1909)

¹⁴²dívky jsou nábožensky dospělé ve 12 letech, tzv. bat micva (dcera přikázání), v ortodoxních kruzích se žádné obřady nekonají, v liberálních ano

kontaktem s judaismem bylo krátké období před jeho bar micva, kdy pro něj byl nalezen učitel, který ho měl naučit vše potřebné k obřadu. Tento obřad byl ilegální a probíhal na zaplněné půdě. Adler lakonicky pokračuje – a tak jsem se stal bar micva, bez rodičů s několika lidmi, předpokládám, že byli z mých kasáren.¹⁴³

Z výpovědí se zdá, že na žádného z terezínských chlapců neučil obřad bar micva hlubší dojem. Myslím, že je přirozené, že chlapce ve věku 13 let zajímaly v Terezíně více jiné kulturní aktivity, jako například vydávání a čtení časopisů, různá představení, přednášky anebo jednoduše například fotbal. Toto ovšem není jen specifikem válečných let, již například Kafka hovoří s despektem o těchto obřadech, kdy ve svém, ovšem poněkud vypjatém Dopise otci vzpomíná, že bar micva „vyžadovala jen směšné učení se nazpaměť a vedla také jen k směšnému úspěchu ve zkoušce“.¹⁴⁴

Je ovšem patrné, jak velký význam těmto obřadům přikládali dospělí. Znamenalo to pro ně záruku kontinuity židovských tradic. Byla zde i snaha, dávat chlapcům bar micva dárky, které se pochopitelně s těmi předválečnými nemohly měřit. Henry Adler vzpomíná, že dostal „velkorysý dar“, takzvanou „buchtu“¹⁴⁵ 3 kostky cukru.¹⁴⁶ Podobně Gertruda Gorden zmiňuje, že její bratr dostal ke svému bar micva od svých přátel malou figurku zvířátka, symbolizující svobodu. Bylo vyrobeno z kousku dřeva, který chlapci někde našli.¹⁴⁷ Tradičními dary k bar micva přitom bývaly tfilin, talit a další předměty, jejichž počet měl být osmnáct podle číselné hodnoty slova čaj-život. Tradicí také bylo, že po obřadu následovala slavnostní hostina.

---

¹⁴³ Henry Adler, int.n. 27689, segment 21, databáze Malach

¹⁴⁴ Kafka, F., Dopis otci, In: Dopisy Otle a rodině, Praha 1996

¹⁴⁵ Jak vysvětluje poznámka v publikaci Denní rozkazy rady starších, „termínem buchta se označoval kus pečiva o váze 140gramů z nemastného kynutého těsta. Buchty byly jedním z oblíbených, avšak hladových vězeňských jídel, na jednu porci připadal jeden kus tohoto pečiva. Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J. (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003, s. 258

¹⁴⁶ Henry Adler, int .n. 27689, segment 21, databáze Malach

¹⁴⁷ Gertruda Gorden int. n. 54155 segment 50, databáze Malach

6.3 Předávání vědomí židovství v národnostním smyslu

Jak již bylo řečeno, výchovné působení v Terezíně nemělo jednotný směr. Ve vedení oddělení Péče o děti a mládež se však prosadili stoupanci sionistického hnutí, kteří viděli ve shodě se svým přesvědčením smysl veškeré terezínské výchovy v přípravě na život v Palestině. Zásadní význam tedy mělo přijetí židovské identity, spolu s principy kolektivního života. Toto byla ovšem dlouhodobě neudržitelná koncepce, která vedla k ideologickým střetům. Situace se vyhroutil ve střetu Egona Redlicha a Valtra Eisingera¹⁴⁸, který byl přesvědčený marxista a v tomto duchu vedl i svůj domov. Po mnohých sporech byl Eisinger odvolán, to ovšem vedlo k četným protestům. Na stranu Eisingera se přidal například Ota Klein, který ve své zprávě k prvnímu výročí terezínských domovů popisuje situaci tak, že šlo o nesmyslné a zkratkovité zprostředkování židovského obsahu chlapcům, kteří byli dříve vychováváni v nežidovském prostředí, proto nemohl mít tento přístup úspěch.¹⁴⁹ Celý spor byl ukončen takzvanou dohodou o nepolitčnosti ve výchově. Vychovatelé získali nezávislost ve volbě cílů i metod a ve výchově se mohli řídit svým přesvědčením. Nepolitčnost se však ukázala vlastně jen ideální představou, každý z domovů byl nadále specifickým, tedy i v politickém zaměření.

František Maier, který vedl domov Nešarim (Jestřábi) uvádí ve Zprávě k prvnímu výročí terezínských domovů v L417, že :“ *Mimo pravidelné večírky na erev-šabat, oslavy svátků, poučné a zábavné kroužky, tělocvičné podniky, byly nacvičeny a předvedeny divadelní a recitační scény...*“¹⁵⁰

Stejně tak vzpomíná Toman Brod, že „*Každý páteční večer, na „erev šabat“, tedy v předvečer soboty, židovského svátečního dne, přicházeli Klein s Demnerem na kontrolu*

---

¹⁴⁸ Valtr Eisinger vedl domov L 417, jeho pokusy o zprostředkování židovství dětem z převážně nežidovských rodin se nesetkaly s úspěchem. Navíc toto pojetí ani nevyhovovalo jeho marxistickému založení. Ve svěřeném domově tak vznikla republika Škid, která se snažila o sociálně spravedlivou společnost.

¹⁴⁹ Klein, O., O takzvané politické výchově mládeže, In: Terezínské studie dokumenty, Praha, 1998, s. 124

¹⁵⁰ Maier, F., Zpráva k prvnímu výročí terezínských domovů v L417, In:Terezínské studie a dokumenty, Praha, 1998, s. 144

„heimů“. To byl obávaný obřad! Vedoucí vypracovali bodový systém a oddíly mezi sebou soutěžily. Pokud objevil jeden z vedoucích zabláčené boty, nebo špinavý šálek, šly všem body dolů a vinik se stal terčem opovržení a výčitek celého kolektivu¹⁵¹.“

Z těchto a podobných textů je patrné, že oslava šabatu neměla v dětských a mládežnických domovech náboženský význam, je prostě počítána mezi ostatní kulturní aktivity a chápána jako příležitost stmelující kolektiv. Stejně tak se svátky jako Pesach, Purim nebo Nový rok a Chanuka pojímaly v historickém kontextu.

Další zajímavá oblast ideových sporů se týkala hebrejštiny. Sionisté vyzdvihovali výuku hebrejštiny kvůli jejímu významu jakožto jazyka budoucího židovského státu. Sionistické vedení proto zpočátku prosadilo její povinnou výuku, což se ukázalo jako nešťastný postup. Děti z asimilovaných rodin za svoji mateřštinu přirozeně považovaly češtinu a ani jejich rodiče se zavedením povinné hebrejštiny nesouhlasili. Jednak se jedná o jazyk s odlišnými znaky, což ztěžuje jeho učení, použití je potom buď spojeno s náboženskými obřady (hebrejšтина), nebo právě se sionistickými snahami (ivrit). Ani jedno tak nebylo v souladu s přesvědčením sekularizovaných asimilovaných rodičů. Po neustálých protestech se hebrejšтина zařadila mezi nepovinné předměty.

Situaci dokumentuje příspěvek Oty Kleina nazvaný O takzvané politické výchově mládeže:

*„Politická výchova začíná u nejmenších dětí, ve stáří mateřské školky. Dětem, jejichž mateřština je čeština nebo němčina, je zprostředkována hebrejšтина ve formě dětských písní a dětského folkloru. Na stupni obecné školy se děti učí hebrejsky, často bez vnitřního vztahu k židovství, protože jim mnohdy chybí alespoň tradice židovského náboženství a ritu.“*¹⁵²

Náboženské autority pochopitelně dále vyučovaly klasickou hebrejštinu. Například rabín Feder vyučoval v Terezíně podle učebnice, jejímž byl autorem.

¹⁵¹ Brod, T., Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989, Praha, 2007, s. 115

¹⁵² Klein, O., O takzvané politické výchově mládeže, In: Terezínské studie dokumenty, Praha, 1998, s. 124

7. Závěr

V ghettu Terezín byli nedobrovolně vězněni židé rozdílných společenských vrstev, věku ale také postojů a přesvědčení. V samosprávě se nevýrazněji prosadil sionistický proud, ovšem ne výlučně. Zastánci asimilace a sionisté spolu pochopitelně dále vedli spory, nejednalo se však o nic mimořádného a nakonec spory byly běžné i v sionistickém vedení jako takovém.

Samospráva byla nucena k sestavování transportních listin, což představovalo obrovský morální problém. Toto je podle mého soudu hlavní z důvodů, proč se zde nijak neangažovaly rabínské autority, i když by to bylo bývalo jistě možné. Jedním z důkazů je, že Leo Baeck přijal formálně roli v samosprávě, odmítal však vykonávat tuto funkci a místo toho se soustředil na přednáškovou činnost a duchovní pomoc ostatním. Zdá se tedy, že rabíni neztratili v ghettu svůj vliv, spíše stáli dobrovolně mimo, a snažili se v i těchto těžkých dobách dodávat ostatním optimismus. Velmi problematickou postavu představuje poslední židovský starší, Dr. Benjamin Murelstein. Za zajímavý považuji fakt, že většina literatury zmiňuje jen letmo, že byl původně rabínem. Myslím si, že je to spojeno právě s představou rabína jako morální autority a zároveň s otázkou, kdo má právo morálně soudit činnost židovských obětí za druhé světové války. Je nutné uvědomit si, že Feder a Baeck představují výjimečné osobnosti, a proto by se neměli stát měřítkem, podle kterého budou posuzováni ostatní.

Co se týče otázky náboženství v Terezíně jako takového, jsem si vědoma toho, že je velmi těžké pokoušet se interpretovat náboženské prožívání a cítění ostatních lidí. Proto jsem se tématu vnitřní religiozity ve své práci jen okrajově dotkla, spíše pro úplnost. Tato tematika je podle mého názoru velmi složitá a vyžadovala by mnoho rozhovorů s pamětníky a přesto by nemohla být postihnuta ve své úplnosti. Ohledně vnějších projevů je patrné, že náboženství mělo stále velký význam, myslím si, že pro mnoho lidí se stalo čímsi, k čemu se

mohli upnout v těchto těžkých chvílích. Nespornou roli v tom hrají náboženské autority, ke kterým se lidé mohli obracet, často nejen pro duchovní pomoc, ale i praktickou. Je přirozené, že se v těchto podmínkách obsah svátků změnil, dalo by se říci, že vystoupila jejich pravá podstata. Například při slavení svátku Pesach již nebylo podstatné, zda lidé jedí košer macesy, ale hlavní bylo poselství o spáse a záchraně z otroctví, které lidé vztahovali na svoji situaci.

Dalším z úkolů, které samospráva plnila, bylo zastupování zájmů všech židů v Terezíně, tedy i těch sekularizovaných, či jiného vyznání. Terezínská samospráva, vzhledem k převaze sionistů (zejména v oddělení Péče o mládež), dávala přednost tomu, aby byla mládež vedena k identifikaci s židovstvím v národnostním smyslu. Vliv vychovatelů byl velmi silný, ale rodičům byla ponechána možnost mít děti u sebe a v tom případě bylo na rozhodnutí rodičů, jakým způsobem chtějí své potomky formovat. Zde jde ale spíše o bezděčné předávání vlastních názorů a postojů, o soustavné pedagogice nemůže být v tomto případě řeč. Podle mého názoru zde došlo k zajímavému posunu, kdy i evidentně náboženské chování, jako například recitace Šma Jisrael, bylo interpretováno v národnostním duchu, jako součást židovské identity. Nastala tak paradoxní situace, kdy tedy toto vyznání víry podle některých sionistů nábožensky vykládáno být nemá.

Byly zde pochopitelně pokusy o předávání židovství v náboženském smyslu, ale zdá se, že na mládež neudělaly větší dojem. To je myslím si, zčásti způsobeno „lákavostí“ druhé alternativy, tedy židovství v národnostním smyslu, které bylo reprezentováno mladými sionisty, neslo s sebou jistou hrdost a ducha kamarádství a kolektivu.

8. Seznam pramenů

Bondyová, R., Víc štěstí než rozumu, Praha, 2003

Brod, T., Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989, Praha, 2007

Redlich, E., Zítřka jedeme, synu, pojďme transportem : deník Egona Redlicha z Terezína 1.1. 1942 – 20. 10. 1944, Brno 1995,

Rodenovi, E., a R., Životy ve vypůjčeném čase, Praha 2007

Roubíčková, E., Terezínský deník 1941-1945: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu, Praha 2009

Klein, O., O takzvané politické výchově mládeže, In: Terezínské studie dokumenty, Praha, 1998,

Maier, F., Zpráva k prvnímu výročí terezínských domovů v L417, In:Terezínské studie a dokumenty, Praha, 1998, s. 144

Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J, (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003

Výpovědi pamětníků uložené v databázi Malach

Josef Cipin int. n. 10122, segment 85

Regina Buchanan int. n. 1587, segment 74

Gertruda Gorden int. n. 54155 segment 50

Henry Adler, int.n. 27689, segment 21

Garry Fabian int. n. 19572 segment 76

9. Seznam použité literatury

Adler, G. H., Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství, Brno, 2006-2007

Benz, W., Terezín v historii německých židů, In: Kárný, M., Blodig, V., (eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992

Bondyová, R., Jakob Edelstein, Praha 2001

Bondyová R., Minulost neuplynula, Terezínské studie a dokumenty, Praha, 2002

Čapková, K., Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách: 1918-1938, Praha, 2005

Fleischmann, G., The religious congregation, 1918-1939, In. Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III., Philadelphia, 1984

Hájková, A., Evidence protektorátního židovského obyvatelstva, In: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997

Heller, J., Mrázek, M., Nástin religionistiky (uvedení do vědy o náboženstvích), Praha, 1988

Holm, N. G., Úvod do psychologie náboženství, Praha, 1998

Chmelíková J., Osudy Chebských Židů, Cheb, 2004

Jelínek, Z., Richard Feder a terezínské ghetto, In: Terezín v konečném řešení židovské otázky, Praha, 1992

Kárný, M., „Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice, Praha, 1991

- Kárný, M., Výsledky a úkoly terezínské historiografie, In: Kárný, M., Blodig, V., (eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992
- Kieval, H., The making of czech Jewry: national conflict and Jewish society in Bohemia 1870 – 1918, New York, 1988
- Krejčová H., Terezín, jeho privilegovaní a prominenti, In: Hyndráková, A., Krejčová, H., Svobodová, J., Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945, Praha 1996
- Lederer, Terezín in: Avigdor, D., Hirschler, G., Weiner, L., The Jews of Czechoslovakia: historic studies and surveys III., Philadelphia, 1984
- Makarova E., Makarov, S., Kuperman, V., Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941 – 1945, Praha, 2002
- Margy, K., Nacistický propagandistický film o Terezíně, In: Kárný, M., Blodig, V., (eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992,
- Milotová, J., Terezínské ghetto v Denních rozkazech Rady starších a Sděleních židovské samosprávy, In:Hyndráková, A., Machatková, R., Milotová, J, (eds.), Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945, Praha, 2003
- Moser, J., Dr. Benjamin Muremelstein-navždy obviněným? In: Kárný, M., Blodig, V., (eds.) Terezín v konečném řešení židovské otázky 1941-1945, Praha 1992
- Nosek, B., Dramohorská, P., Židovské tradice a zvyky, Praha, 2010
- Petrův, H., Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941), Praha, 2000
- Petřík, O., Mládež v Terezíně: literární odkaz, Praha, 1985
- Pěkný, T., Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha, 2001

Rabinovici, D., Prvky a následky totální bezmoci. Modelová situace Benjamina Murnelsteina. In: Tereziňské studie a dokumenty, Praha, 2006

Rothkirchen, L., Duchovní odpor v Tereziňe, Tereziňské studie a dokumenty, Praha, 1997

Rothkirchen L., , Osud Židů v Protektorátu 1939-1945, Praha, 1991

Rothkirchen, L., Představitelé tereziňské samosprávy. Názorové diferenciace. In: Tereziňské studie a dokumenty, Praha, 1996

Rothkirchen L., The Jews of Bohemia and Moravia: facing the Holocaust, Lincoln, 2005

Rataj J., Česká politika v druhé republice – kritický pohled na „neznámé“ češství In: Židovská menšina za druhé republiky, Praha 2007

Řičan, P., Psychologie náboženství a spirituality, Praha, 2007

Trunk, I., Judenrath. The Jewish councils in Eastern Europe under nazi occupation, Lincoln, 1996

Utitz, E., Psychologie života v tereziňském koncentračním táboře, Praha, 1947

Články :

Čapková, K., Specific Features of Zionism in the Czech Lands in the Interwar Period, In Judaica Bohemiae XXXVIII s.107,108

Miroslav Kárný: *Pogrom zvaný křišťálová noc*, in: Roš chodeš, 11. 1998

Krejčová, H., Kalendář českožidovský 1881-1938, In: Židovská ročenka na rok 5750 (1989-1990), s. 127-132

Kružíková, J., Židovské náboženské obce a ortodoxní Židé v Československé republice ve 20. letech 20. Století

Wein, M., Zionism in the Bohemian Lands Before 1918, In: Judaica Bohemiae XLIII

Anotace:

Jméno a příjmení:	Jitka Havelková
Katedra:	Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. Ingeborg Fialová, Dr.
Rok obhajoby:	2010

Název práce:	“Židovství” v ghettu Terezín. Vztah terezínské samosprávy k projevům židovské identity a víry
Název v angličtině:	“Jewishness” in the Terezin ghetto. The attitude of the self-government to the manifestation of Jewish identity and faith.
Anotace práce:	Práce se zabývá projev “židovství” v ghettu Terezín, a vztahem židovské samosprávy k těmto projevům. Dále pak projev religiozity v Terezíně, roli duchovních autorit a předávání vědomí židovské identity nejmladší generaci.
Klíčová slova:	ghetto Terezín, židovská identita, terezínská samospráva, judaismus, vzdělávání dětí v Terezíně
Anotace v angličtině:	The thesis concerns the manifestation of “Jewishness” in Theresin ghetto and the attitude of Jewish self-government to this manifestation. It also deals with religion in Theresin as such, the role of spiritual authorities and transmission of Jewish identity to the youngest generation.
Klíčová slova v angličtině:	Theresin ghetto, Jewish identity, self-government in Theresin, Judaism, education of children in Theresin
Přílohy vázané v práci:	0
Rozsah práce:	68 stran
Jazyk práce:	český